GEORG CHRISTOPH LICHTENBERG

Aforizmalar

DOST



AFORİZMALAR

Georg Christoph Lichtenberg
(1742-1799)

Almanya'da zamanının en saygın tabiat bilimleri, astronomi ve matematik profesörü, ilk deneysel fizik kürsüsünün kurucusu, elektrikle ilgili önemli keşiflerin sahibidir. Göttingen üniversitesinde matematik profesörüydü. Birçok buluşa imza attı, çok sayıda bilimsel makale yazdı. *Göttingische Taschenkalender* adlı bir derginin editörü ve başyazarı da olan Lichtenberg, *Ausführliche Erklärung der Hogarthschen Kupfersticbe* (Hogarth'ın Gravürleri Üstüne Ayrıntılı Açıklama) adlı eseriyle sanat çevrelerinde de çok ünlü olmuştur. En önemli yazılarından bazıları: *Timorus* (1773), *Briefe aus England* (1775), *Über Physiognomik* (1778), *Orbis pictus* (1780).

Lichtenberg hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sonsöz (s. 111) ve Zaman Çizelgesi (s. 125)

D

ISBN 975-8457-51-9

Aphorismen
GEORG CHRISTOPH LICHTENBERG

© Dost Kitabevi Yayınları

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Kasım 2000, Ankara

Almancadan çeviren, Tevfik Turan

Derleyen ve yayına hazırlayan, Zehra Aksu Yılmazer

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan - Dost İTB
Baskı ve cilt, Pelin Ofset

Dost Kitabevi Yayınları
Karanfil Sokak, 29/4, Kızılay 06650, Ankara
Tel: (0312) 418 87 72 Fax: (0312) 419 93 97
raulman@domi.net.tr

Dost Dağıtım
Tel: (0312) 432 48 68 Fax: (0312) 435 75 96

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Türkçede telif sahibinin önceden yazılızını olmadan kısmen ya da tamamen yeniden basılamaz, herhangi bir kayıt sisteminde saklanamaz, hiçbir şekilde elektronik, mekanik, fotokopi ya da başka türlü bir araçla çoğaltılıp iletilemez.

Georg Christoph Lichtenberg

AFORİZMALAR

DOST
kitabevi

İÇİNDEKİLER

A Defteri (1765-1770)	9
B Defteri (1768-1771)	19
C Defteri (1772-1773)	29
D Defteri (1772-1777)	35
E Defteri (1775-1776)	43
F Defteri (1776-1779)	51
G Defteri (1779-1783)	67
H Defteri (1784-1788)	73
J Defteri (1789-1793)	75
K Defteri (1793-1796)	95
L Defteri (1796-1799)	101
Tarihi Belirlenemeyen Notlar	109
Sonsöz	111
Çevirmenin Notları	123
Zaman Çizelgesi	125

A DEFTERİ (1765-1770)

Nasıl ki kulak uzaklık oranlarını ölçüyorsa, dil de belki cisimlerin yüzölçümlerini hesaplıyordur.

[15]

Dünyada en büyük şeyler; bizim hiç dikkate değer bulmadığımız, gözümüzden kaçan ve gittikçe biriken başka sebeplerle meydana gelir.

[19]

Tabiatın, hayvana içgüdülerini değiştirtip eski içgüdülerini unutturan o gizli kanun ve yolları nelerdir acaba? Civciv ana tavuğun altına sokulur. Sonunda kendisi ana tavuk olur, o zaman artık sokulmaz, civcivleri altına toplar. Bütün hayvanlarda vücutlarının dış yapısı ve bu dış yapıya ait duyu organlarının değişimi daima edimlerinin ve ya-

şam biçimlerinin bir fonksiyonudur. Gerçi bu insan için de geçerlidir, değişken boyutlardan biri büyüdükçe diğerleri küçülebilmekte, biri küçüldükçe diğerleri büyüyebilmektedir.

[24]

Sıradan insanların batıl itikatı onlara erken yaşlarda fazlaca bir gayretkeşlikle verilen din dersinden kaynaklanır. Sırlardan, mucizelerden ve şeytanın yaptıklarından bahsedildiğini duyarlar ve böyle şeylerin her yerde, her şeyde gerçekleşebileceği onlara gayet olası gelir. Bu insanlara önce tabiatın kendisi gösterilseydi, dinde tabiatüstü ve esrarengiz olanı saygıyla karşılamayı daha kolay öğrenirlerdi; oysa şimdi dinin bu yönünü iyice sıradan bir şey sanmaktalar, öyle ki, birisi onlara, bugün sokaktan altı melek geçti dese, bunda bile olağanüstü bir şey görmeyecekler. İncillerdeki resimler de çocuklara göre değildir.

[29]

İnsanlar rüyalarını tastamam anlatsalardı, belki bunlardan karakterleri üzerine pek çok sonuç çıkarılabilirdi. Ama bunun için tek bir rüya yeterli olmazdı, pekçoğu gerekirdi.

[33]

İnsanların içine işlemiş olan ölüm korkusu, Rabb'in onları birçok kötülükten uzak tutmak için kullandığı önemli bir araçtır da aynı zamanda. İnsanlar birçok şeyden, sırf hayatlarını tehlikeye atmaktan veya hastalanmaktan korktukları için uzak dururlar.

[40]

Şiddetli hırsla şüpheciliği bir arada gördüğüm çok olmuştur.

[46]

Bazen, çok kahve içtiğim ve her şeyden ürküverdiğim zamanlar, beni ürküten gürültüyü daha işitmeden önce ürktüğümü gayet iyi fark etmişimdir; demek ki biz kulaklarımızdan başka araçlarla da işitiyoruz.

[50]

Önyargılar bir anlamda, insanın suni içgüdüleridir; insanlar düşüne taşına karar vermekte zorlanacakları birçok şeyi önyargılar sayesinde hiç yorulmadan hallederler.

[58]

İnsanların her gün kullanıp durdukları fiiller en kuralsız olanlar: *sum, sono, εἰμί, ich bin, je suis, jag är, I am*.[1]

[73]

Dante Alighieri *Komedya*'sında Vergilius'u büyük bir saygıyla, ustası olarak anar; gene de, Bay Meinhard'ın belirttiği gibi, ondan yeterince faydalanmamıştır; Eskilerin daha o zamanlarda bile, sebebi bilinmeden övüldüklerini açıkça gösteren bir örnek. Eskileri övüp de başka şeyler yapmak, anlaşılmayan şairlere saygı duymak ve onların seviyesine ulaşmaya çalışmak günümüzdeki kötü yazıların kaynağı.

[82]

Bir tür insan vardır ki, herkesle kolayca arkadaşlık kurabilir, bulduğu arkadaştan bir o kadar çabuk nefret edebilir, sonra onu gene sevebilir. İnsan türünü her parçasının yerli yerine oturduğu bir bütün olarak tasavvur edersek, böyle insanlar her yere boca edebileceğiniz dolgu malzemesi gibidir. Bu çeşit insanlar arasından büyük dehaların çıktığı, her ne kadar en kolayca deha sanılanlar bunlarsa da, enderdir.

[84]

Harikulade olanın ölçüsü biziz. Genel bir ölçü arayacak olsaydık, harikuladelik ortadan kalkar, her şey aynı boyda olurdu. [90]

Ana dilimizdeki bir kelimenin gerçek anlamını kavramamız çoğu zaman yıllar alır. Tabii bununla o kelimenin tonlama ile alabileceği anlamları da kastediyorum. Bir kelimenin anlamı, matematiksel bir ifade kullanacak olursam, tonun değişken, kelimeninse sabit olduğu bir formülle ifade edilebilir. Burada, dilleri kelimeleri çoğaltmadan sonsuz olarak zenginleştirmenin bir yolu beliriyor. *Bu iyi* ifadesini beş değişik biçimde telaffuz ettiğimizi, her birinde de başka bir anlamın ortaya çıktığını gördüm, ki bu beş anlam bir başka değişken olan yüz ifadesi tarafından da belirlenir tabii.

[93]

Bir şey tartan bakkal, bir cebir denklemi çözer gibi, bilinenleri bir tarafa, bilinmeyenleri diğer tarafa koyar.

[113]

Platon, tutkuların ve tabii içgüdülerin ruhun kanatları olduğunu söylemekle çok ibret verici bir ifade kullanıyor. Böyle karşılaştırmalar hem konuyu açıklar, hem de bir adamın zor kavramlarını herkesin anladığı dile tercüme eder; gerçek tanımlardır bunlar.

[120]

Çok fazla taklit edenlerin kendi buluş güçlerini zayıflattığı söylenir, ki doğru bir gözlemdir. İtalyan mimarisinin çöküşünün sebebi işte budur. Taklit eden ve taklit edişinin sebeplerini anlamayan, kendisine yol gösteren el onu bırakır bırakmaz genellikle başarısızlığa uğrar.

[122]

Belki bir düşüncedir dünyadaki bütün hareketin sebebi; dünyanın bir hayvan olduğunu öğreten filozoflar bu düşünceye belki bu yoldan varmışlardır; belki sadece, düşündüklerini olması gerektiği kadar dolaysızca dile getirememişlerdir. Bütün dünyamız Tanrı düşüncesinin madde üzerindeki etkisinden başka bir şey değildir.

[123]

Dünya bütün insanların ortak vücududur, ondaki değişiklikler tam o sırada o belirli kısımda bulunan insanların ruhunda değişikliğe yol açar.

[124]

Daha okul sıralarındayken, dünyada genel olarak kabul edilene tamamen ters düşen intihar düşüncelerim olmuştur; hatta bir keresinde, intihardan yana Latince tezler ortaya attığımı ve intiharı savunmaya çalıştığımı hatırlıyorum. Fakat, insanın bir konunun haklılığına gönülden kani olmasında (dikkatli okurun keşfetmiş olacağı gibi), en derin temeline inildiğinde, karanlık bir taraf vardır ve bunu açıklamak alabildiğine güçtür veya güç görünür, çünkü açık seçik ifade ettiğimiz cümle ile muğlak olan duygumuz arasındaki karşıtlık bize doğru cümleyi henüz bulamadığımızı düşündürür. 1769 ağustosunda ve bunu izleyen aylarda intiharı daha önce kimsenin düşünmediği kadar düşündüm ve kendimde hep şunu gördüm: Varlığını sürdürme güdüsü kolayca ortadan kalkacak kadar zayıflamışsa, insan suçlu duruma düşmeden kendini öldürebilir. Bir hata yapılmışsa çok daha geçmişte yapılmıştır. Benim intihar hakkında böyle düşüncelerim varsa, suç belki ölümle, ölümün başlangıcı ve aslında ne kadar kolay olduğuyla ilgili belki fazlasıyla canlı tasavvurumdadır. Beni teke tek ilişkiden değil de daha geniş çevreden tanıyan herkes böyle bir şey söyleyebilmeme şaşıracaktır. Sadece Bay Ljungberg[2] bilir,

kendi ölümümü düşünmenin en sevdiğim tasavvurlardan biri olduğunu, bu düşüncenin beni zaman zaman, düşünüyor olmaktan çok hissediyor olduğum sanılacak ölçüde sardığını ve o zaman benim için saatlerin dakikalar gibi geçtiğini. Bu kendi payıma, irademe hilafına kapıldığım, melankolik bir kendini çarmıha germe işkencesi değil, o melankolik, gece kuşu tarzı gözlem aşkına zemin hazırlamasından zaman zaman korkarak, irademe hilafına gıdım gıdım tadını çıkardığım tinsel bir şehvettir.

[126]

Tabiat araştırmacıları, en azından bunların belirli bir türü için, olmamak algılanmamak demektir.

[127]

Ayın pulluk tekerleğinden büyük olmadığına inanan köylü hiç düşünmez ki, bir mil öteden bakınca koca bir kilise bile küçük bir beyaz leke kadar kalır, ama ayın büyüklüğü hiç değişmemiş görünür. Köylünün, tek tek hep sahip olduğu bu fikirler arasında bağlantı kurmasına engel olan şey nedir? Üstelik gündelik hayatında fikirler arasında belki bundan daha suni ilintilerle bağlantı kuruyordur. Bu gözlem, kurduğu bazı bağlantılar bakımından belki hâlâ o köylüye denk olan filozofun dikkatini çekmeli. Düşünmeye yeterince erken başlıyoruz, ama düşündüğümüzü bilmiyoruz. Aynen, o anda boyumuzun uzadığını veya yediğimizi sindirmekte olduğumuzu da bilmediğimiz gibi; sıradan insanların çoğu bunları hayat boyu öğrenmez. Dışımızdaki şeyleri inceden inceye gözlemlemek bizi kolayca gözlem noktasına, yani kendimize geri getirir; bunun tersi de böyledir: Bir kez kendinin iyice farkına varan kişi, kolayca etrafındaki şeyleri gözlemlemeye geçer. Dik-

katlı ol, hiçbir şeyi boşuna algılama, ölç ve karşılaştır. Felsefenin bütün kanunu bundan ibarettir.

[130]

Kaybetmenin dereceleri vardır. Bir şeyi verilmiş zamanların hiçbirinde bulamamak o şeyi kaybetmiş olmaktır. Bazen arama zamanının sonsuza kadar uzayıp uzamayacağı o andaki şartlardan çıkarılamaz, ama çoğunlukla aramanın bir sonu olduğuna inanılır. İnsan bir şeyi yarım saatlik bir çabayla bulabileceğini biliyor da olsa, gerçekten kaybetmiş olabilir.

[131]

Bir şeyler gümbürdüyor, uğulduyor, kükrüyor, tıslıyor, çağlıyor, vınlıyor, vızıldıyor, homurdanıyor, patırdıyor, viyaklıyor, ciyaklıyor, ötüyor, takırdıyor, tapırdıyor, patlıyor, zırıldıyor, çıtırdıyor, hışırdıyor, langırdıyor, gurulduyor, çangırdıyor, inildiyor, foşurduyor, mırıldanıyor, çatırdıyor, fokurduyor, horulduyor, çınlıyor, üfürüyor, horluyor, şaklıyor, hohluyor, ayrıca: bağırmak, ağlamak, hıçkırmak, gaklamak, kekelemek, agulamak, kuğurmak, hohlamak, çıtırdamak, melemek, kişnemek, horlamak, eşelemek, fışkırmak. Bunlar ve sesleri dile getiren daha başka kelimeler sadece birer işaret, aynı zamanda kulağa hitap eden bir çeşit resim yazısıdırlar.

[134]

Bilgeleşmek demek, algılamakta ve yargılamakta kullandığınız o aletin düşebileceği yanlışları gittikçe daha çok tanımak demektir. Yargılamada sakınımlılık bugün herkese, ama herkese tavsiye edilecek bir şeydir. Her felsefe yazarından on yılda bir sadece bir tek kesin doğru kazansaydık, hasadımız gene de yeterince zengin olurdu.

[137]

Kelimelerinde ve ifadelerinde bile kendilerine özgü bir tarafları olan insanlar vardır (çoğunun kendine özgü bir tarafı olur hiç değilse); nitekim deyimler de uzun bir süre içinde biçimlenerek kendilerine özgü olan ve başka türlü olmayan anlamlarını kazanmışlardır. Bu tür insanlar daima özel bir dikkate değer. İnsanın o noktaya gelmesi için büyük bir özdeğer duygusuna ve ruh bağımsızlığına sahip olması gerekir. Kimisinin duyguları yenidir, ama duygularını başkalarına aktarmak için kullandığı ifadeler eskidir. [138]

Dünyadaki erkeklere, hepsinin de kaynağı dölleme güdüsü olan o kadar çok garip edebiyat buluşu borçluyuz ki: Bütün o genç kız idealleri vesaire. Ateşli kızların güzel delikanlılar üzerine yazmalarına izin verilmemesi ne yazık, pekâlâ yazabilirlerdi aslında. Bu yüzden erkek güzelliğinin resmi, onu ateşli bir biçimde çizebilecek olan eller tarafından çizilememiştir bugüne kadar. Olasıdır ki, büyülenmiş bir çift gözün kendisini büyüleyen bir vücutta keşfettiği tinsellik kızlara, bir delikanlının kadın vücudunda keşfettiğinden bambaşka bir biçimde görünecektir. [139]

Faydalı bulduğumuz ve kolay da yapılabilecek işlerin ne kadar azını gerçekleştirdiğimiz şaşırtıcıdır. Çabucak ve çok bilmek isteme hırsı çoğu zaman inceden inceye araştırma yapmaya engel olur; şu da var ki, bir şeyi ayrıntılarıyla incelemek bu durumu bilene bile zor gelir, çünkü çok şey öğrenme amacına araştırma yapmadan ulaşamayacağını da bilir. [140]

İnsan bir küme dağınık çizgiden kafasında kolayca bir manzara oluşturabilir, ama düzensiz seslerden müzik oluşturamaz. [141]

İnsan kendine en ufak şeyleri açıklayıp açıklayamadığını sormalı; insanın kendine düzgün bir sistem kurmasının, gücünü sınamasının ve okuduğundan faydalanmasının tek yolu budur.

[17]

Her konuyu iyice derinden ele alma ve bir soruyu bin alt soruya bölme sanatı.

[18]

Göstermek için değil, kullanmak için öğrenildi.

[262]

B DEFTERİ (1768-1771)

Aklını kullanması gerektiğinde, sanki sürekli sağ elini kullanan birinin sol eliyle bir şey yapması gerekiyormuş hissine kapılıyordu.

[1]

Öyle bir çeşit kitap vardır ki, bizim Almanya'da bol miktarda mevcut, okuyanı ürkütmez, ya da sinirini bozmaz, ama bir saat içinde zihne, bir fırtınadan önceki saatlerde hep hissedilegelene benzer bir bitkinlik verir. İnsan kitabı bir kenara bıraktığında, canı hiçbir şey yapmak istemez, yazı yazmaya başladığında gene aynı minval üzere yazar; bu nanemolla tatsızlık elimize alıp okumaya başladığımız iyi eserlere bile yansır. Kendi tecrübemden biliyorum ki, bu kederli duruma en acil çare bir fincan kahve ile bir pipo Varinas'tır.[3]

[15]

Beş duyunun hepsiyle birden kavrayabileceğimiz çok az şey vardır.

[37]

Mimiklere yansımıyorsa eğer, ruhun zerresini bile göremeyiz. Büyük bir insan topluluğundaki yüzler insanlık ruhunun Çin harfleriyle yazılmış bir çeşit tarihi olarak adlandırılabilir. Mıknatıs demir tozuna nasıl biçim veriyorsa, ruh da yüzü öyle biçimlendirir; yüzün kısımlarının farklılığı ise onlara bu farklılığı veren şeyin farklılığını belirler. Yüzler gözlemlendikçe, o sözümona hiçbir şey ifade etmeyen yüzlere bireysellikleri veren şeyin ne olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

[69]

Bay Ljungberg'e mektup, Bay S.[4] tarafından sarhoşken yazılmıştır –:

Sevgili dostum, şimdi sana yazdığımdan daha fazlasını herhalde bugüne kadar hiçbir dosta yazmamışımdır. Peki ne? Bizim için belki yaşamış en güzel yaratıklardan birinin tasviri. Dikkat et: *en güzel* büyük bir laf, ama ben seni tanıyorum, onun için de bu kadar rahatım. Bir kız düşün ki, çok zengin değil, ama kendi zümresine göre varlıklı, iyi kalpli, herkesin mutluluğunu istiyor ve belki (bu satırı yazmaya pek cesaret edemiyorum) bunu *sağlamayı* seviyor ve muhakkak ki, sağlamayı *biliyor*. Çok uzun boylu değil, yağ bağlamış olmaktan çok eti budu yerinde, endamı, nasıl diyeyim, en güzel kızın endamı nasıl olmalıysa öyle, yay gibi, ama yayın dışbükey tarafı göğsü, karnı ve kalçaları olacak şekilde. İnce ruhlu, zarif yüzünde mütevazılık ve bütün erdemler, iyi kalpli, zevkli, neşeye ve sevimli bir hafifliğe değer veren biri. Göğsü – ah, Ljungberg, Ljungberg, nasıl, nasıl bir şeydi bu! İnsani şehvet, mükemmellik

peşindeki göğün en yüce eseri. Şehvet: Sen bu sözü bizim verdiğimiz anlamıyla, bizim verdiğimiz duygu dolu anlamıyla biliyorsun. Şehvetin yuvasıydı o göğüs. Bu satırlar bize anlaşılır geliyor, yaşayan başka her şey içinse belki *nonsense*.[5] Konuşma tarzı! Melekler, konuşun öyle, ben dindarım, ben Tanrı'yla doluyum, ben meleğim. Öpüşü; hislerimin akordu fazla yüksek şu anda dünyevi kelimeler için – hayranlığın *nonsense*'i, *nonsense, nonsense*. Düşünülen, hissedilen ifade edilenden iyi. Göğü[6] hissetmek dile getirildiğinde *nonsense* olur, *nonsense*. Susun, veya daha iyi Almanca öğrenin. Bu duygulara uygun Almanca yok, Almanca yok. Gottsched, sen nesin ki, Riedel, Kästner, Wieland, gül rengi ve gümüş, amin!*

[82]

Yazı masama hükmettiğim mutlakiyetle Almanya'ya hükmedebilen biri olmayı asla istemezdim. Herhalde mürekkep hokkalarını devirir, ortalığı topluyorum derken daha çok karıştırırdım.

[85]

İnsan dünyanın bütün hayvanları içinde en çok maymuna yakın düşer.

[107]

Kütüphanesi ona dar gelmeye başlamıştı, insana yeleğinin dar gelmesi gibi. Kütüphaneler insanın ruhuna fazla dar veya bol gelebilir.

[112]

* Bu çılgınlık Şubat 1769 sonlarına doğru, ağaçlara suyun yürüdüğü zamanda yazıldı. Sarhoş haldeyken akıl ürünü gibi görünen bir alay *nonsense*. (Lichtenberg)

İnsanın gururu garip bir şeydir, hemencecik bastırılmaya gelmez; A deliği tıkandıysa, ne oluyor demeye kalmadan B deliğinden başını gösterir, o da kapatılınca C deliğine geçer vs.

[123]

Taklit etmek, bana öyle geliyor ki, çok civcivli bir mesele; çünkü ya benim hem düşünme biçimim hem de orijinalim kuzeyi gösteriyordur, iyi, o zaman oraya yalnız varabileceğimizden daha hızlı varabiliriz belki; veya ben doğuyu gösteriyorumdur, orijinal ise kuzeyi, o zaman da beraberce ortaya koyacağımız şey anayön rüzgârı olmayan, vasat bir kuzeydoğu ürünü olur; veyahut da ben güneyi gösterirken orijinalim kuzeyi gösteriyordur, Yarabbim, o zaman olduğumuz yerde kalır, hiç kıpırdayamayız.

[126]

Kitap yazma güdüsü, ki genellikle, aynı onun kadar güçlü olan başka bir güdüyle birlikte, bıyıkların terlediği zamana denk gelir, bende biraz erkence başladı. Bendeki ilk kaşınma *Messiade*'ın[7] ilk mısrasından saymaya başlarsam, Alman heksametresinin[8] altıncı yılına, kendi doğumumdan başlarsam, aşağı yukarı ondördüncü yıla rastlar. Bu biraz civcivli dönemde anne-babaların ve öğretmenlerin çocuklarına çok dikkat etmesi gerekir. Onun için, ben o dönemde ne hissettiğimi anlatayım ki, böyle şeyler hisseden birinin dışarıdan nasıl göründüğü kolayca anlaşılsın. Ben bizim ailede kullanılan dili biraz yavan buluyordum, yer yer sıfatlar eksikmiş gibi geliyordu ve birkaç sıfat bulduğum zaman, hele onları kendim türetebilmişsem, kendimi dopdolu hissediyordum.

Zaman zaman sekiz gün boyunca dışarıya çıkmayıp alabildiğine keyif içinde evde oturduğum oluyor; bir emir verilseydi de aynı süreyi evde mahpus geçirmem gerekseydi, hasta olurdum. Fikir hürriyetinin olduğu yerde insan kendi dairesi içinde kolayca dolaşır; düşünmenin baskı altında tutulduğu yerde ise, izin verilen fikirler bile ürkek bir çehreyle ortaya çıkar.

[143]

İçmek, insan otuz beş yaşına gelmeden içmiyorsa, çoğu okurumun sandığı kadar kınanacak bir şey değildir. Bu yaş aşağı yukarı, insanın hayatındaki labirentlerden çıkıp, gelecekteki yolunun açık bir biçimde önünde uzandığını gördüğü düzlüğe adımını attığı zamandır. Bu yolun doğru yol olmadığını ancak o vakit görürse üzülür; başka bir yol tutması içinse, eğer gayet ayağına çabuk biri değilse, pek geç olmuştur. Bu keşif bir huzursuzluğa yol açmışsa şarap, beş-altı bardak, veya Horatius'un *spes dives*'i[9] kadar içildiğinde, mucizeler yaratır; insana kaybettiği konumunu kazandırır, zihin sistemi her şeyi en hoş tarafıyla görür, görüşünü tıkayan ne varsa, ruh oraya dalıp gözün kuvvetlenmek, ruhun en hoş bir biçimde doymak için isteyebileceği renklerin, en safından pembe veya en canlısından yeşil bir ışığın aydınlattığı en güzel manzaraları ortaya çıkarır.

[159]

Ona oynayacak bir şey lazımdı. Kuş beslemesine izin vermeseydim, metres besleyecekti.

[175]

Jüponu kırmızı-mavi geniş çizgiliydi ve bir tiyatro perdesinden yapılmışa benziyordu. En öndeki yer için çok şey verirdim, ama oyun oynanmadı.

[216]

Bütün aşındırıcı maddeler gibi espri ve keyif de özenle kullanılmalıdır.

[232]

En eski atasözü, fazlası zarar, olsa gerek.

[244]

Erken başlayan ve fazlasıyla sık tekrarlanan, elimize kullanabileceğimizden fazla malzeme veren, dolayısıyla hafızayı bir duyumlama ve zevk muhasebesi tutmaya alıştıran okumalarımız karşısında, duygumuzun o en baştaki halini, kendini bir yabancı nesneler yığını içinden kurtarma yeterliliğini *kendisinin* hissetmeye başlaması, *kendisinin* konuşması, ve hatta diyebilirim ki, bir kere de *kendisinin* varolması demek olan o ilk masumiyet halini yeniden kazanabilmesi için, ekseriya derin bir felsefe gerekir.

[264]

Bu topluluktan hoşlandınız mı?
Cevap: Hem de nasıl, kendi odamdaymışçasına.

[266]

Akıl ve hayalgücü çok mutsuz bir evlilik sürdürdü bu adamda.

[275]

Öyle adımlarla yürüyordu ki, her bir adımı galip gelmeye kararlı gibiydi. Ama istemeyeni bakmaya kim zorlayabilirdi ki; öyle yürümeyi o küçük cadıya yasaklamak imkânsızdı.

[291]

Hangisi daha zor: Düşünmek mi, düşünmemek mi? İnsan içgüdüsel olarak düşünür, bir içgüdüyü bastırmanın

ne zor olduğunu kim bilmez. Yani darkafalılar şu sıralar her yerde karşılaştıkları aşağılanmaları hiç hak etmiyorlar.

[308]

Şaşılacak bir şey yoktur, züppelerin aynada kendilerine bakmayı sevmelerinde, çünkü kendilerini tam boylarıyla görürler. Filozofun da onunki gibi, kendini tam olarak görebileceği bir aynası olsaydı, karşısından hiç ayrılmazdı.

[309]

Ben kendi içime öyle bir fikir hürriyeti getirmeliyim ki, ya efendi olmalıyım ya da hiç kimse; görebilmeli, işitebilmeli, karşılaştırabilmeliyim, ama kendi içimde sadece bir yargıç olmalı, asla iki yargıç değil: "the whole man must move together" [10]

[321]

Tabiat kafanın bedenin isteklerine kulak vermesini istemeseydi, kafayı bedene bitişik yaratmazdı ki. Beden o zaman, günah denen şeyi işlemeksizin, doyasıya yer içer ve doyasıya çiftleşirdi; kafa da bedeni olmaksızın, sistemler kurabilir, soyutlamalar yapabilir, şaraptan ve aşktan uzak, platonik sarhoşluklarla platonik hazlardan bahsedip şarkılar söyleyip gevezelik edebilirdi. Tabiatın öpüşleri zehirlemesi, savaşta düşmana atılacak okları zehirlemekten çok daha kalleşçedir.

[323]

Bir kral olaydım da kıt yeteneklerimle Büyük L. diye çağrılaydım.

[326]

İyice sıradan insanlar Tanrı'nın kullansınlar diye verdiği şeyi biz kibar insanlardan muhakkak daha doğru kullanı-

yor. Bununla, sevgili Tanrı'nın onlara verdiği, sonra da, onlar daha kullanamadan, eli uzun büyük efendilerin çekip aldığı o azıcık serveti kastetmiyorum; asıl kastettiğim şey beden ile ruh. Âlim kendi muhasebesini yaparken, sıradan adamın kendi muhasebesini yaparken düşündüğü gibi düşünmeli: Sıradan insan bir şey yaptığını bilmeden düşünür, ki bu âlimlerin bir yandan yanılgılara düşmememiz için kesin bir çare olarak tavsiye ettiği, öte yandan kendilerine acı bir ilaçtan da iğrençgelen bir şeydir. Okumuş kimseler aslında görev olan bir şeyi ticaret haline getirir ve yaptıkları iş üzerine düşünürlerse, kendilerine cennetin kapısı açılacakmış sanırlar; oysa bu insanın karısıyla yatmasından daha çok övgüye layık değildir.

[332]

Bir tanıdığım vücudunu üç kata ayırmıştı: Baş, göğüs, belden aşağısı; ve sık sık dile getirdiği bir arzusu, en üst kattaki kiracılarla en alttakilerin daha iyi geçinmesiydi.

[344]

Sevgili dostum, düşüncelerini öyle garip kılıklara sokuyorsun ki, düşünceye benzemiyorlar artık.

Bu düşüncenin garip bir kılıkta olup olmadığını söyle bana, ben de sana bütün düşüncelerimi çıplak halleriyle, duyularımın üstüne ceketlerini henüz örtmeden göstereyim. Kelimelerimizin çoğunun, üstlerine hâlâ eski sahiplerinin onların kutsallığını bozduğu pisliğin kokusu sinmiş, kötüye kullanılmış aletler olması rezilce bir durum. Ben yeni aletlerle çalışmak istiyorum, hem de bir kelebeğin soluduğu kadar olsun havaya ihtiyaç duymadan, ebediyete kadar sadece kendi kendimle konuşmak istiyorum.

[346]

Sensiz her şey ne kadar tatsız, dünya gözüme soğuk, boş bir oda gibi görünüyor, en yeni şeyler bile sanki daha önce üç kere görmüşüm gibi.

[351]

Çoğu zaman, fikir adamı olmak için biraz sefihçe yaşamak, adeta dehayı bozuk ahlakla semirtmek gerektiği sanılır.

[361]

İnsan bir kez masumiyetini kaybettikten ve her baktığı yerde artık tekrar tekrar kendi sistemini görmeye başladıktan sonra eskiçağ yazarlarını okumak neye yarar? Bu yüzden vasat kafalar Horatius gibi yazmanın kolay olduğuna hükmederler, zira daha iyi yazmanın kolay olduğunu sanırlar ve bu 'daha iyi' de maalesef daha kötüdür. İnsan yaşlandıkça (eğer yaşlandıkça akıllanıyorsa), Eskilerden daha iyi yazma ümidini kaybeder. Sonunda bütün güzelliğin ve doğrunun ölçütünün tabiat olduğunu, hepimizin de bu ölçüyü içimizde taşıdığımızı görür; ama önyargılar, kavram karşılığı olmayan kelimeler ve yanlış kavramlardan ibaret kat kat bir pas üstünü öylesine örtmüştür ki, artık hiçbir şeyi ölçmeye yaramamaktadır.

[365]

İnsanların hâlâ katakullilerle yönetilmesi gerektiğine göre, dünyada her şey yolunda olamaz.

[387]

Niçin sadece, yetenekleri bir hayli patırtı ve parıltı sayesinde işitilip görülür hale gelen adamlar meşhur olabiliyor, anlamıyorum. İskender'in dehası bir barut deposuna düşen kıvılcımdı, depo havaya uçunca Asya'yı sarstı; bizim kıvılcımımız ise ıskalayıp yaş yere düştü. Baruta düşseydi, ne biçim bir sarsıntı olurdu, sadece onu söylemek istiyorum.

[408]

C DEFTERI (1772-1773)

Bende yürek kafaya başka insanlarda olduğundan en az bir pabuç boyu daha yakın, büyük hakkaniyetimin sebebi de bu. Kararlar henüz sıcağı sıcağına onaylanabiliyor.
[20]

Kum saatleri insana sadece zamanın hızla aktığını değil, günün birinde dönüşecek olduğumuz bir avuç tozu da hatırlatır.
[27]

Bir kum tanesinin bir ucundan öbür ucuna yıldırım veya ışık hızıyla hareket eden şey bize yerinde duruyor gibi görünecektir.
[31]

Evet, rahibeler sıkı bir bakirelik yemini etmekle kalmamışlardır, pencerelerinin önündeki parmaklıklar daha da sağlamdır.

Ah, o yemini bozdurmayı becerirdik, parmaklıkları bir aşabilseydik.

[37]

O bütün gün bir sıcak tasavvurda güneşlenebilir.

[38]

Esprisi olan yüz kişiye karşı aklı olan bir kişi vardır; bu gerçek söz kimi esprisiz ahmağın içini rahatlatsa da, böyleleri –bir ahmaktan fazla şey beklemek olmayacaksa– şunu düşünmeli: Ne esprisi ne aklı olan yüz kişiye karşı da esprisi olan bir kişi vardır.

[100]

Biz Protestanlar, dinimiz açısından artık gayet aydınlanmış bir çağda yaşadığımızı sanırız. Ya şimdi yeni bir Luther çıksaydı nasıl olurdu? Belki bizim çağımıza da günün birinde karanlık çağlar denecek. Rüzgârı durdurmak veya yönünü değiştirmek bile insan düşünüşünü sabitleştirmekten kolaydır.

[148]

İnsan için bu iş düşünmek veya kartopu atmak kadar tabii bir şey.

[157]

Kelimelerin anlam mülkiyetine dokunmadan duramazdı.

[158]

Korku nasıl tanrılar yarattıysa, içimize işlemiş bir emniyet içgüdüsü de hayaletler yaratır. Korku duymayan, batıl itikatları olmayan ve kafaca deli olmayan insanlar hayalet görmez.

[180]

Astronomi, tesadüf yoluyla en az keşfin yapıldığı, insan aklının olanca büyüklüğüyle belirdiği ve insanın kendisinin ne kadar küçük olduğunu en iyi görebildiği bilimdir belki.
[183]

İnsanı iyi bilen herkes, yaşantıları içlerine yargı karışmadan anlatmanın ne kadar zor olduğunu bilir.
[192]

Bilginin, insanın kendi katkısı olmadan fazla hızlı artması çok verimli bir şey değil; bilgiçlik meyve vermek yerine yaprağa da gidebilir. Şaşılacak kadar çok şey bilen sığ kafalara sık sık rastlanıyor. İnsanın kendisinin bulup çıkarmak zorunda kaldığı şeyler, başka vesilelerle de kullanabileceği bir iz bırakır aklında.
[196]

Bir atın üstünde iki kişinin dövüşü: Bir devletin anayasasını açıklayan güzel bir simge.
[229]

Bir roman yazmak şunun için gayet hoş bir şeydir: İnsan yeryüzüne salıvermek istediği bütün görüşler için, onları kendininmiş gibi ortaya koyacak bir adam bulur...
[242]

Bana soruyorsun, dostum, hangisi daha iyidir diye: İnsanın içini vicdanazabının kemirmesi mi, yoksa darağacında sakin sakin sallanmak mı.
[245]

Herkesin huşu dolu bir ifade takındığı yerlerde gayet serbest konuşurdu, buna karşılık, kimsenin fazilet vaazı vermediği yerlerde fazilet vaazı verirdi.
[267]

Kavramasına kavrayabiliyorum, ama *dokunamıyorum*; ve tersi.

[277]

Newton renkleri ayrıştırmayı biliyordu; bize edimlerimizin sebeplerinin neler olduğunu söyleyecek psikoloğun adı ne olacak acaba? Birçok şey bizim için fark edilir hale geldiğinde çok fazla büyümüş olur; ister meşe palamutu içindeki tohum hücresini mikroskop altında göreyim, ister iki yüz yıllık ağacı çıplak gözle, her iki durumda da başlangıçtan aynı derecede uzağım: Mikroskop aklımızı daha da karıştırmaya yarar sadece. Teleskoplarımızla erişebildiğimiz kadarıyla, etraflarında muhtemelen gezegenlerinin dolandığı güneşler görürüz; dünyamızda da böyle bir şeyin olup bitmekte olduğunu bize mıknatısın iğnesi gösterir. Ya bu olay daha da kapsamlıysa, ya bize aynı sabit yıldızlar gibi hareketsiz görünen en küçük kum tanesinde bile toz zerreleri birbirlerinin etrafında dönüp duruyorsa?

[303]

Bütün nesneler gerçekten bizim sandığımız gibi olsaydı, aklımızın hali nice olurdu?

[303]

Hiçbir kızı, eşini seçerken anne-babasının isteğine uymadığı için ayıplamam. Habire ayna karşısında seyrettiği, cilalayıp temizlediği, süslenmesi, bakımı ve korunması onca zaman tek kaygısı olmuş bir şeyi katlanamayacağı birine mi versin yani?

[318]

Yazarlar, özellikle de kendi duygularını tasvir etmek isteyen yazarlar için temel bir kural, bu işin yaratılışlarından gelen özel bir yeteneklerini ortaya çıkardığını san-

mamaları gerektiğidir. Bu işi başkaları da belki senin kadar iyi yapabilir. Onlar sadece, böyle şeyleri elâleme ilan etmeyi safdillik olarak gördükleri için bu işin ticaretinden uzak dururlar.

[324]

Alkibiades günün birinde köpeğinin kuyruğunu kesmiş. Sebebini sorduklarında demiş ki: Sırf Atinalılara konuşacak konu çıksın diye yaptım.

[328]

Büyük adamlar da hata yapar, hele bazıları o kadar sık hata yapar ki, insanın onları küçük sanası gelir.

[349]

Onu adam eden, zihninin değil, rüzgârın kuvveti oldu.

[358]

İnsanlar bir olayın nasıl olduğunu söyleyemezler, sadece bir olayın nasıl olduğunu düşündüklerini söyleyebilirler.

[375]

D DEFTERİ (1772-1777)

"Vox populi vox dei"[11] sözünde günümüzde dört kelimeye sığdırılandan daha çok hikmet var.

[10]

Nükte niçin o kadar hoşa gider acaba?

[12]

Zaaflar, onları bildiğimiz andan itibaren bize zarar veremezler artık.

[29]

İnsan, biraz yetenek olunca çalışmanın da kolay olacağına fazlasıyla inanmak eğilimindedir. Kendine hep saldır, insan, büyük bir şey yapmak istiyorsan.

[47]

Sahibine çeyrek geçe şöyle seslenen bir saat: "Sen...", buçukta: "Sen bir...", çeyrek kala: "Sen bir insan...", saat başında da: "Sen bir insansın."

[59]

Kralın biri ferman çıkarmış: Taşı elmas saymayana ölüm cezası.

[99]

Belli bir yazın türünde büyük olmak istiyorsan, yalnızca bu tür yazıları okumakla yetinme. Dallarını geniş bir alana uzatmak istemiyorsan bile, köklerini iyice yayman verimliliğin bakımından daima faydalıdır. Yalnız Wieland'ı okuyan biri hiçbir zaman bir Wieland olamayacaktır. Sanırım, bizzat Wieland da bu sözün doğruluğunu onaylar.

[110]

Tahiti yerlilerinde yemeği herkes kendi başına yer; toplu halde, hele kadınlarla beraber nasıl yemek yenebileceğini akılları almaz. Bu duruma şaşıran Banks[12] yemeği niçin yalnız yediklerini sorar. Doğrusu bu olduğu için öyle yediklerini söylerler; ama niçin doğru olduğunu söylemez, söyleyemezler.

[130]

İnsanda sadece tesadüfi vesilelerle ortaya çıkan yetenekler vardır.

[131]

Uyanıkken aklımıza gelen düşünce ve tasavvurlar rüyadan başka nedir ki. Uyanıksam ve ölmüş arkadaşlarımı düşünüyorsam, düşüncelerimin zinciri, onların ölmüş oldukları bir kere bile aklıma gelmeden, rüyada olduğu gibi sürüp gidiyor. Büyük ikramiyeyi kazandığımı tasavvur ediyorum, o anda ikramiye benim oluyor. Bunu izleyen düşünce, ikramiyeyi kazanmadığım düşüncesi, bunun aksini ispat eden bir belgeden fazla bir şey değilmiş gibi, arkalarda bir yerde duruyor. İyi bir şeye gerçekten sahip

olmak bize zevk verir, ama bu zevk o şeye sahip olduğumuz tasavvurunun verdiği zevkten daha derin değildir.
[134]

Zamanımızda üç nükteyle bir yalan yazar olmaya yetiyor.
[139]

Kaderin fırtınalarına karşı en iyi kale daima mezardır.
[143]

Başkalarına kapılma! Kimsenin fikrini sana uyduğunu görmeden kendininmiş gibi satma; sen kendin fikir yürüt, daha iyi.
[158]

İnsan belki yarı tin yarı madde, tıpkı polipin de yarı bitki yarı hayvan olduğu gibi. En garip yaratıklar hep sınırdadır.
[161]

Sekiz kitap yazmış. Sekiz ağaç dikse veya sekiz çocuk peydahlasaydı, muhakkak daha iyi ederdi.
[175]

Tanrı insanı kendi suretinde yarattı – bu herhalde şu demek: İnsan Tanrı'yı kendi suretinde yarattı.
[201]

Bugün kitap kitaplarımız, tasvir tasvirlerimiz bile var.
[204]

Yarabbim, ne olur kitap üzerine bir kitap yazdırma bana.
[205]

İçimizdeki zembereğin gerilimini en çok köstekleyen şey, liyakatsizliklerinden emin olduğumuz kimselerin şöhrete eriştiğini görmektir.

[218]

Bütün insanlık sadece iyiyi över, birey ise sık sık kötüyü.

[219]

Nice tecrübe bana şunu göstermiştir: Bilginler içinde en kavrayışlı olanlar, ayrıca bir sanatla da uğraşanlardır.

[229]

Birincisi, geleceğin dünyasına kalacağımı sanmıyorum, hem zaten, bizler geleceğin ataları olduğumuza göre, gelecek bizden evlat saygısını elbet esirgemeyecektir. İnsan niçin geleceğin dünyası karşısında bu dünya karşısında olduğundan daha çok utançduymalıymış, anlamıyorum.

[233]

Sağlıklı bilgin, düşünmesi hastalık olmayan adamdır.

[240]

Desem ki: Dişlerini temiz tut, ağzını her sabah iyice çalkala, kimse buna pek uymaz, ama şöyle desem uyarlar: Bu işi yaparken iki elinin orta parmağını kullan, hem de haç biçiminde tutarak. İnsan mistik olana eğilim duyar. Bundan faydalanmalı.

[258]

Yazan bir adamın iyi mi, kötü mü yazdığı hemen belli olur, ama bir şey yazmayıp sessiz kalanın akıllılığından mı, yoksa bilgisizliğinden mi öyle yaptığını hiçbir ölümlü çıkaramaz.

[285]

Köylü kızları yalınayak dolaşır, kibar kızlar yalıngöğüs.
[303]

Bir cismin hareket ettiği yerde mekân ve zaman var demektir; demek bu dünyadaki algı sahibi en basit yaratık bile açıları ve zamanı ölçen bir yaratıktır. İşitmemiz ve belki görmemiz bile titreşimleri saymaktan ibarettir.
[314]

Dünyamız daha o kadar incelecek ki, Tanrı'ya inanmak günümüzde hayaletlere inanmak kadar gülünç kaçacak.
[329]

Tarihin yazıldığı çikolata ve arsenik tabletleri.
[340]

İnsanın en soylu yaratık olduğu daha şundan bellidir: Ona itiraz eden bir yaratık henüz çıkmamıştır.
[350]

Nihil scire'yi[13] (akademik şüpheyi) iyi kavramış o.
[351]

Dilimizdeki en iyi ifadeler eskiyecek; bir zamanlar cüretli bir mecaz olan nice söz daha şimdiden bayağılaştı. Demek ki, üsluba yenilik getirmek bir eserin kalıcılığı bakımından faydalı bir şey, ama bunu öyle yapmalı ki, taklidi güç olsun; böylesi o kadar kolay eskiyemez.
[362]

İnsan bir şeyi ilkin söylenmiş olduğu gibi söyleyebilir, sağduyudan biraz daha uzaklaştırabilir veya ona daha yaklaştırabilir; birincisini sığ kafalar yapar, ikincisini coşku içinde olanlar, üçüncüsünü ise gerçekten dünya bilgesi olanlar.
[364]

Dünyadaki bütün kötülüğün nedeni, eski kanunlara, eski âdetlere ve eski inanışlara düşünmeden saygı duymamızdır.

[369]

Bir kitapla bir kafa çarpışıyor da kof bir ses çıkıyorsa, bu mutlaka kitaptan mıdır?

[399]

İnsan bir dil içinde akıl yoluyla ayrımlar yapmayı ne kadar ilerletirse, o dili konuşması da o ölçüde zorlaşır. Konuşmada içgüdüsel olan ne çok şey vardır; akıl yoluyla elde edilemez bu. Derler ki, bazı şeylerin gençlikte öğrenilmesi gerekir; akıllarını bütün öbür kuvvetlerinin aleyhine geliştiren insanlar için de geçerlidir bu.

[413]

Biz kendimiz daha çok düşünseydik, çok daha fazla kötü, çok daha fazla iyi kitabımız olurdu.

[425]

Bazıları sanat araştırmalarını gülünç göstermek için, bu işin birtakım resimcikler üzerine kitaplar yazmak olduğunu söyler. Ama konuşup yazdıklarımız, ağtabakamızın üstündeki resimlerin, yani kafamızdaki o hayali resimciklerin tasvirinden başka nedir ki zaten?

[448]

İnsan âlimlerin çoğuna bakınca görüyor ki, tırnaklarını ve kaztüyü kalemlerinin ucunu kesmekten başka iş yapmıyorlar. Saçlarını başkalarına düzelttiriyor, elbiselerini başkalarına diktiriyor, yemeklerini başkalarına yaptırıyorlar; bunların karşılığında tek yaptıkları, kafalarındaki iklim değişimlerini gözlemlemek.

[450]

Adam o kadar akıllıydı ki, dünyada artık neredeyse hiçbir işe yaramaz olmuştu.

[451]

Kastettiğiniz insanları pekalâ biliyorum: Zihinden ve teoriden ibarettirler ve bir düğmeyi bile dikemezler. Safi kafa, bir düğme dikmeye yetecek kadar olsun el yok.

[452]

Yaza ödünç verdiği yaprakları toprağa ödeyen sonbahar.

[559]

Baktılar ki, adamın tepesine bir Katolik kafası oturtamıyorlar, hiç değilse Protestan kafasını uçurdular.

[581]

E DEFTERİ (1775-1776)

Pazarları takdis, hemen ardından pazartesileri de kötek dağıtırdı.

[3]

Bir şeye *hâlâ* inanmak ile *tekrar* inanmak arasında büyük bir fark vardır. Ayın bitkiler üzerinde etkili olduğuna hâlâ inanmak aptallık ve batıl itikat göstergesidir, buna *tekrar* inanmak ise felsefe ve düşünürlük göstergesi.

[52]

İç huzura, hiçbir görüşü olmamak kadar iyi gelen bir şey yoktur.

[63]

O mutlu barbarlık çağlarında insanın hiç değilse zamanla iyi bir Hıristiyan olma ümidi vardı. Düzenli olarak kiliseye gidip sevgili Tanrı'ya verdiklerinin bir kısmını geri vermek yetiyordu, ki bu değiş tokuş işini de ruhban

sınıfı üstleniyordu. Ama bugün artık hemen hiç mümkün değil bu unvanı kazanmak.

[65]

Şu bir gerçek ki, bugün Almanya'da hicivci bir kafanın dikkatine layık bir şey varsa, o da şimdilerde alabildiğine yaygınlaşan şu gülünç orijinal olma gayretidir. Bu gayret en iyi kafaları mahvediyor; Almanlar tabiatın kendilerini özellikle yatkın kılmış göründüğü bilimleri, felsefeyi ve yüksek tarihi açımlamayı, yani mercimek ayıklamayı ihmal ediyorlar.

[81]

Bu adam ne istiyor, bir türlü anlamıyorum. Belli kelimelerin belli anlamları olduğunu ve bunların sebatla korunması gerektiğini tutturmuş. Sorarım, bu konuda bir kral fermanı mı var? Beni kim alıkoyabilir, şuradan bir kelime, öteden bir anlam alıp birleştirmekten? Anlaşılan, dünyada açıklık konusunda bir eksiklik var, oysa dünya sadece o açıklıktan ibaret.

[85]

İnsan aklı harika bir şeydir, ne var ki, gerek duyulmadığı yerlerde, en çolpa, en işe yaramaz şey olur. Bir od okurken aklınızı kullanmanız gerektiğini kim söylüyor ki zaten? Od'lar insan aklı mahmurken yazılmıştır, siz tutmuşsunuz onları uyanıkken değerlendiriyorsunuz. Kısacası: Ortadaki eser doğru, ama sizdeki kafa doğru değil.

[103]

Etkisi, iyi kitapların genellikle yaptığı etkiydi. Budalaları daha da budalalaştırıyor, akıllıları daha da akıllandırıyordu, bunların dışındaki binlerce kişi ise değişmeden kalıyordu.

[129]

Vatan sevgisiyle öyle şeyler yazıyorlardı ki, okuyanlar sevgili vatanımızla alay ediyordu.

[140]

Aslında İngiltere'ye Almanca yazmayı öğrenmek için gittim.

[144]

Yabancı bir dili çok iyi konuşmayı öğrenmek ve topluluk içinde gerçekten o halkın aksanıyla konuşmak için sadece hafıza ve iyi bir kulak yetmez, bir ölçüde küçük bir soytarı olmak da gerekir.

[174]

Papaya sakal takmak, reform mu bu?

[214]

Kitap aynadır; ona bakan bir maymunsa onda görünen havari olamaz. Ahmak biriyle bilgelik üzerine konuşacak kelimelerimiz yok. Bilgeyi anlayan zaten bilgedir.

[215]

İnsanı tanımak, gecelik entarisi sırtında, kendi dört duvarı arasında oturup, Rochefoucauld'nun[14] sözlerinden birini doğru bulunca sevinen bir kimsenin sandığı kadar güç değildir. Evet, ben iddia ediyorum ki, çoğu kimse insanı sandığından daha iyi tanır; bunlar işlerinde güçlerinde bu bilgilerinden faydalanırlar da; ama yazı yazmaya başladılar mı bir kıyamettir kopar: Yazıda her şey öyle bir bayramlık güzelliğe bürünür ki, tanınmaz hale gelir; o zaman, genelde görünüşleri ne kadar tabii de olsa, ressama portresini yaptıran yaşlı bir kızın ifadesini takınırlar.

[218]

Şu anda kalemi kâğıda değdirirken kendimi o kadar dolu, ele alacağım konuda o kadar yeterli hissediyorum, kitabımın özünü öyle bir açık seçiklikle karşımda görüyorum ki, içimden bu özü tek bir kelimeyle ifade etmeyi denemek geliyor.

[224]

Sevgili Tanrı'ma binlerce şükür ki, beni bırakmış da ateist olmuşum.

[252]

Eskiçağ yazarlarının dili tabiatın dilidir, bir insan diline çevrilmiş olan; bizim yeniler yazarların dilini duyuşlardan bağımsız olarak konuşuyorlar, yani kaçık bir dili; söyledikleri görünüşte bir tutarlılık taşıyor ve ekseriya tesadüfen doğru. Bunun sebebi, kendilerini gözlem yoluyla değil, okuyarak yetiştirmeleri; insan hiç bilmediği bir şeyi anlayamaz da tabii. Böyleleri o ünlü eskiçağ yazarlarının kendi sandıkları gibi olduğunu düşünüyor ve onları o şekilde taklit ediyorlar. Horatius muhakkak ki bir şehir okulundan çıkıp üniversiteye gidenler için yazmamıştır, böylelerinin öğretmenleri için bile yazmamıştır. Dünyanın birinci avlusunda[15] yaşadıktan sonra onlar için yazamazdı. Herkes en kolay, ait olduğu sınıfın insanları için yazabilir, bütün dünyada mensubu sayıldığı sınıf için değil.

[257]

Edilgin ve etkin okumayı bile ayırt edemeyenler.

[263]

İnsanlar vardır, ciddi bir yüzle yapılan her şeyin makul olduğuna inanırlar.

[283]

Gerçeği tabiatta buldular mı, onu bu sefer de bir kitabın içine, daha da kötü muhafaza edileceği bir yere atıveriyorlar.
[307]

Tabiatı artık iyice tanıdığımıza göre, deney yapmanın ona iltifatta bulunmaktan öte bir anlam taşımadığını, sadece bir merasim olduğunu bir çocuk bile kabul edecektir. Cevapları önceden biliyoruz zaten. Tabiata sorular sormamız, büyük hükümdarların ülke meclislerinin onayını istemesine benziyor.
[332]

Söyleyin, burun kıvırmanın burun silmeden önce öğrenildiği bir ülke daha var mıdır Almanya'dan başka?
[342]

Nasıl gidiyor, diye sormuş kör topala. Gördüğünüz gibi, diye cevap vermiş topal.
[385]

Vallahi şaka etmiyorum, sevgili yurttaşlarım, Almanlarda espri[16] olmadığını itiraf ederken, çünkü aramızda binde bir görülen o ateistlik oyununa espri denemez henüz. Esprisi olan bir Fransız ateistin sadece ağrılı hastalıklarda ve ölüm döşeğinde imana dönmesi beklenir, oysa bizimkiler daha her gökgürültüsünde dönüveriyorlar. Ayrıca, gençlerimizin söylediği o şarkıcıklar da gençlikte espri olduğunu ispatlamaz. Gerçi esprinin saçma olduğu doğrudur, ama her saçmalık espri değildir.
[389]

Çok fazla ayırmamalı, çok fazla soyutlamamalı; büyük kılı kırk yarıcılar, sanırım, en az keşif yapanlardır. İşte insan denen makinenin faydası da toplamları bildirmesidir.
[410]

İnsan hakkında fazla suni bir fikrin olmasın, onun hakkında tabii bir karara var; onu ne fazla iyi san, ne fazla kötü.

[412]

Filozoflarımız algının sesine çok az kulak veriyor, daha doğrusu: Hisleri inceliğini o kadar kaybetmiş ki, çoğu durumlarda, dünyada olup bitenler karşısında ne hissettiklerini değil, hep daha çok ne bildiklerini belirtiyorlar, oysa hiçbir değeri yok bunun, bu yoldan gerçek felsefeye bir adım bile yaklaşamayız. İnsanın bilebildiği şey, bilmesi gerekenin ta kendisi midir?

[423]

Bu adam fazla ileri gidiyor, ama ben de fazla ileri gitmiyor muyum? Kendini coşkusu içinde duymak hoşuna gidiyor.

[442]

İnsan duygularını dinlemeli ve bir şeyin üzerimizde bıraktığı ilk izlenimi dile getirmeli. Gerçek böyle bulunur diye tavsiye edecek değilim, ama böylesi hayat tecrübemizin bozulmamış sesini, en iyi gözlemlerimizin sonucunu ortaya koyacaktır; yoksa düşünmeye bir giriştik mi, zevzekliğe dalmadan edemeyiz. Bu bakımdan, Beatty'nin[17] felsefesini tavsiye ederim.

[454]

İnsan başkalarının kendisiyle ilgili bir konu hakkında ne düşündüğünü bilmek istiyorsa, kendisinin aynı şartlar altında ne düşüneceğini düşünsün, yeter. İnsan bu oyunda kimseyi kendisinden daha ahlaklı veya daha safdil sanmamalı. İnsanlar kendilerinden maharetle sakladığımızı sandığımız şeylerin tahmin ettiğimizden daha çok farkına

varırlar. (Bu notun yarısından fazlası doğru, ki bu da benim şimdi olduğum gibi otuz yaşındaki birinin saptadığı bir kural için gayet iyi bir oran.)

[454]

Çok fazla okumuş insanların büyük keşifler yaptığı nadirdir. Bunu tembelliğe mazeret olsun diye söylemiyorum, icatlarda bulunmanın şartı uzun uzadıya gözlemde bulunmaktır; laf dinlemekten çok görmek gerekir. Çağrışım.

[467]

Yabancı dilleri öğrenmemek bir halkı nasıl etkiliyor olsa gerek? Herhalde, toplumdan tamamen uzak durmak tek bir insanı nasıl etkiliyorsa, öyle.

[510]

Annelere kültür versek, yani çocukları ana karnında eğitsek.

[511]

Ne? Üzerinde tartışılacak konudan anlamak mı? Ben derim ki, bir tartışma için şart olan, taraflardan en az birinin konudan anlamamasıdır; ve böyle, sözümona heyecanlı bir tartışmanın mükemmelinde, tarafların ikisi de konudan hiç anlamaz, hatta ne dediklerini bilmeleri bile gerekmez.

[72]

F DEFTERİ (1776-1779)

Uzun bir mutluluk daha sırf süresi yüzünden kaybeder.
[6]

Okumak ödünç almak demektir, bir icada dönüştürmek, taşıyıp götürmek.
[7]

...Hep düşünmüşümdür: Dünya hakkında vasat bilgilere sahip olan insanlar, suni bir fizyonomicilikten en çok şeyi bekleyenlerdir; dünya bilgisi geniş olanlar, en iyi fizyonomlar ve kurallara en az bel bağlayanlardır.
[9]

Bir bilimin, ona göz ucuyla bile olsun yan bakılmasına katlanamayan en ateşli savunucuları, genellikle o bilimde pek ilerleyememiş ve bu eksiklerinin gizliden gizliye farkında olan kimselerdir.
[50]

Kimi ülkelerin esenliğiyle ilgili kararlar oyların çoğunluğuna göre verilir, oysa herkes itiraf eder ki, iyi insandan çok kötü insan vardır.

[51]

Bizim için yeryüzündeki en eğlendirici yüzey insan yüzününkidir.

[87]

İnsanlar tanıdım, gizli gizli içerler, alenen sarhoş olurlardı.

[95]

Öyle kuvvetli bir yağmur yağdı ki, bütün domuzlar arındı, bütün insanlar kirlendi.

[100]

İnsan ara sıra içmeli, beynindeki kıvrımlara ve orada saklı duran fikirlere daha bir esneklik vermek ve eski kıvrımları yeniden ortaya çıkarmak için.

[104]

Gençlerimiz yürek için üç şiire karşılık kafa için bir tek şiir yazmaya alışsalardı, günün birinde hem yürek hem kafa sahibi yaşlı bir adam görmeyi ümit edebilirdik, yani görüntülerin en enderini. Çoğunun kafasındaki ışık, ancak içinde hiçbir şey olmadığını görmeye yetecek kadar.

[104]

Başka birinin üzerine doktora tezleri yazabileceği bir cümleyi, okurun bulup bulamayacağına aldırmadan ara sıra çıkarıp atmayan bir yazar hiçbir zaman büyük bir yazar olamayacaktır.

[106]

Akıllı insanlarla düşüp kalkmak herkese şunun için tavsiye olunur: Bir ahmak böylece, taklit yoluyla, akıllıca davranmayı öğrenebilir, çünkü en büyük ahmaklar bile taklit edebilirler, hatta maymunlar, kaniş köpekleri ve filler bile.
[150]

İnsanların okuduklarını akıllarında o kadar az tutabilmelerinin sebebi kendilerinin az düşünmeleridir. Başkalarının söylediğini güzelce tekrarlayabilen, genellikle kendisi de çok düşünmüş olandır; tabii kafası sadece bir adım sayma aletinden ibaret değilse, ki hafızasıyla dikkat çeken nice kafa böyledir.
[170]

Eserine son eli vurmak,[18] yani onu yakmak.
[173]

Soluk verirken çıkardığımız hava tekrar solumaya elverişsiz olduğuna göre, kanı soğutmaktan daha başka işlere de yarıyor olmalı.
[197]

Âlimlerin aklı kıt olanları ekseriya ihtiyaçlarından fazlasını öğrenir, akıllı olanları ise öğrenmeye hiç doyamaz.
[233]

Dürüst adama akıllı olmadığını anlatmanın bir yolunu bilseydim.
[270]

"Busen" (kadın göğsü) başlangıçta sadece kıvrım anlamına geliyordu, sonra göğsün kıvrımı, göğsün kendisi, göğsün içindeki yürek ve sonunda insan anlamını kazandı.
[299]

Aşk gevezeliklerine tapmayanlara burun kıvıranlar, asıl körelmiş olanların kendileri olduğunu bir düşünsünler; çünkü sahip oldukları tek duygu, herkesin sahip olmadan *edemediği* duygudur.

[340]

Leibniz[19] Hıristiyan dininisavundu;bundan, ilahiyatçıların yaptığı gibi, onun iyi bir Hıristiyan olduğu sonucunu çıkarmak dünyadan bihaber olunduğunu gösterir. Meslek erbabının söylediğinden daha iyi bir şey söylemek istemek gibi bir kendini beğenmişlik, Leibniz gibi yapısında sağlamı taşı az bir adam için dindarlıktan çok daha olası bir dürtüdür. İnsan kendi içine daha çok baksa, ötekiler hakkında ne kadar az şey iddia edebileceğini anlar. Evet, hatta ben insanın bazen bir şeye inandığına inandığını, ama aslında inanmadığını ispat edebileceğimi söyleme cesaretini gösteriyorum. Edimlerimizin ardındaki güdüler sisteminden daha anlaşılmaz bir şey yoktur.

[348]

Ruh basit ise, beynin o kadar ince yapılı olmasının amacı ne? Beden bir makine olduğuna göre, makine malzemesinden oluşuyor olsa gerek. Beynin iç kısımlarının, bizim herhalde daha yüzde birini bile anlayamadığımız bir hünerle biçimlendirilmiş olması, içimizdeki mekanik unsurun çok kapsamlı olduğunun bir delilidir.

[349]

Alçakgönüllü kişi benim için tafracıdan çok daha katlanılmaz biridir, çünkü alçakgönüllülük sanat olduğu için erbabı azdır, tafra ise tabiattan gelir; sonra da, tafracı herkesin değerini tanır, oysa alçakgönüllü kişi karşısındakini düpedüz hor görür. Bunlardan tanıdığım bazıları yaptıkları azıcık hizmetten öylesine büyük bir tevazuyla bahsetmiş-

lerdir ki, sanki bütün parlaklıklarını gösterseler, karşılarındaki eriyip gidiverecek diye korkuyorlar izlenimini edinmişimdir. Ama ben böyle insanlara gülüp geçmeyi alışkanlık haline getirdim ve o zaman bu zamandır da onları görüp dinlemekten hoşlanıyorum.

[351]

Ruhun hastalıkları ölümle sonuçlanabilir, bu da intihar biçiminde gerçekleşebilir.

[352]

Kabiliyetlerini başkalarını eğitmek ve düzeltmek için kullanmayan ya kötü bir adamdır ya da alabildiğine kısıtlı bir beyin. Acılar içindeki Werther'in yazarı[20] ikisinden biri olsa gerek.

[353]

İnsanlar gerçi dört ayakları üzerinde yürümezler, ama dört ayakları ile yürürler. Hiç kimse elleriyle koşmaya benzer hareketler yapmadan koşamaz. Birçok kimse elini kolunu savura savura yürür, özentiden değil, tabiattan. Ayakları hareket ettiren kuvvet aynı zamanda elleri de hareket ettirir sanki; yükseğe sıçrayan insanlar da elleriyle bir sıçrama hareketi yaparlar.

[374]

Şurası da inkâr edilemez ki, böyle bir mecaz sofusu çoğunlukla beklenenden azını söylese de, söylediği eksiriya kendi başına düşündüğünden fazladır. Yazar mecaza vücut verir, okur ise ruh. Anlamıyorum, bir kitabın içine, aynı Fransızca veya İngilizce sözcükler karıştırır gibi, simyadan veya meleklerden bir şeyler de niçin karıştırılmasın?

[375]

Yas tutan genç dullar niçin o kadar güzeldir?
(İnceleme konusu)

[399]

Kimbilir, bazen düşüncelerimiz büyük bir keşfin ne kadar yakınından geçip gidiyordur?

[423]

İnsan çeşitli hünerler edinebilir ve istediği yerde hayvanlaşabilir. Tanrı hayvanları biçimlendirir, insan kendini.

[433]

Belki tamamıyla mekanik bir icat sanatının kurallarından türetilebilecek nitelikte olan ve her tarafta modanın, alışkanlığın, itibarın ve çıkarın gösterdiği yönde seyreden sersemce görüşlere bilim adı verileli beri insanlara ömürleri kısa gelmeye başladı.

[434]

Kimi adam ömrünü kendine eziyet ederek geçirir, bir yazarın görüşlerindeki gelişmeyi incelemek uğruna soğuk ve iktidarsız olur. İtiraf etmeliyim ki, o yazarın sistemini geliştirmek ve üzerinde düzeltmeler yapanların pisliğinden arındırmak bir ömür harcamayı gerektirmiştir; hepsi doğrudur, fakat sadece çeyrek saat aklıselim düşünmek bile, bütün o hikâyenin üç kuruşluk değeri olmadığını anlamaya yeterdi.

[436]

İnsanın kendi başına düşünmesi, gerçeği araştırırken başkalarının hatalarının ayırdına varmak bakımından tavsiye edilir ekseriya. Bu bir faydadır, ama hepsi bu kadar mı? Nice gereksiz okumadan da kurtulmuş oluruz. Okumak araştırmak mıdır ki? Birisi pek doğru olarak, matbaanın

gerçi okumuşluğu yaygınlaştırdığını, ama içeriğini azalttığını ileri sürmüştür. Çok okumak düşünme için zararlıdır. Tanıdığım bütün âlimler içinde, büyük düşünürler en az okumuş olanlardı. Duyuların hazzının hiç mi önemi yok?

[439]

İnsanlara habire *ne* düşünecekleri değil de nasıl düşünecekleri öğretilse, yanlış anlamanın da önü alınır. Bu bir anlamda, insanlığın gizemlerine dahil edilmektir. İnsan, ucu hayata ve mutluluğa bağlanan görüşlerini bildirmekte ne kadar dikkatli olsa azdır, buna karşılık zekâsını ve şüphesini keskinleştirmekte ne kadar gayretli olsa azdır. "Every man's reason is every man's oracle" (Bolingbroke)[21] özdeyişinin yeri burasıdır.

[441]

Şüphe tedbirlilikten öteye gitmemeli, yoksa tehlikeli olabilir.

[447]

Eminim, insan başkalarında kendini sevmekle kalmaz, başkalarında kendinden nefret de eder.

[450]

Araştırmak, organlarına oynayacak bir şeyler vermek demek değildir.

[472]

İnsan bütün bilimlerin izlerini dillerde, bilimlerde faydalı olabilecek birçok şeyi de dillerde bulur.

[474]

İnsanlar şarabın sebep olduğu kötülükleri sayarlar sadece, oysa insana sağladığı yüz tane de iyilik vardır ki,

pek bilinmez. Şarap etkin olmaya iter, iyiyi iyilikte, kötüyü kötülükte.

[481]

Bizim moda yazarlarda sözün düşünceyi nasıl oluşturduğu o kadar belli ki; Milton ve Shakespeare'de ise hep düşüncedir sözü doğuran.

[496]

İnsanda karşı koyulmaz bir içgüdü vardır: Kendisi bir şey görmüyorsa, başkalarının da kendisini görmediğine inanır. Görülmemek için gözlerini kapatan çocuklar gibi.

[512]

Deli bir çocukla beraber eğitilen akıllı bir çocuk delirebilir. İnsan mükemmelliğe de, yozluğa da o kadar açıktır ki, aklından ötürü deli olup çıkabilir.

[536]

Ben insanları sadece yüzeyde kendi tarafıma çekebilirim; insanların kalpleri ise onlara duyusal haz vererek kazanılabilir sadece; bundan adım gibi eminim.

[537]

Soru: Bir kimse aslında aklını kaybetmediği halde, kavramlarının arasındaki bağları garip bir şekilde kuracak, dolayısıyla toplumun işine yaramayacak suni bir deli olarak yetiştirilebilir mi?

[549]

Şunun açıkça farkına vardım: Çoğu zaman, yatarken aklıma gelen bir fikir, ayakta dururken aklıma geldiğinden farklı oluyor, hele pek bir şey yememişsem ve yorgunsam.

[557]

Bon sens, sağduyu, *common sens*'in mükemmel bir duyu sanıldığına fazlasıyla sık rastlanır; oysa gerçekte, yararlı genel önermelerin doğruluğunu hep uyanık bir biçimde gözleyen bilgiden başka bir şey değildir.

[56]

Kalplerini birbirine bağlayacak bağla huzurlarını boğdular.

[561]

Tarafsızlık sunidir. İnsan daima taraf tutar ve iyi de eder. Hatta tarafsızlık bile taraflıdır. O, tarafsızların tarafını tutuyordu.

[578]

Duygumuzla hüküm verebileceğimiz şeyler çok azdır ve basittir; gerisi önyargıdan ve kolaycılıktan ibarettir.

[584]

Zayıflık, hareketlerin çeşitliliği ve cinsel ilişki için daha iyi olduğundan sevilir.

[603]

Dünyada şundan daha önemli bir hayat kuralı yok: Elinden geldiğince, senden daha becerikli olan, ama kavrayamayacağın kadar da farklı olmayanlara bağlan. Onların seviyesine çıkmak senin hırsına daha iyi gelecektir, oysa soğukkanlılıkla karar verip daha aşağıdakilerin seviyesine inmek senin yüce tarafına o kadar iyi gelmez.

[614]

O kız gayet iyi; sadece etrafına başka bir çerçeve koymak lazım.

[621]

Ne yazık ki su içmek günah değil, diye haykırdı bir İtalyan, oysa ne güzel olurdu tadı.

[674]

Hiç görmediğimiz insanların, hiç görmediğimiz şehirlerin, caddelerin görünüşleri hakkında kafamızda oluşturduğumuz imgelerin nereden kaynaklandığı incelenmeye değer doğrusu. General Lee'nin kafamda tasarladığım yüzünde, kulağıma gelen bütün kötülüklerinden ziyade, ismindeki çift e'nin payı var.

[683]

Zekâ büyülten bir mercektir, espri ise küçülten bir mercek. İkincisi değil midir, genele ulaştıran?

[700]

Bir adamın metresine bakarak, onun hakkında pek çok sonuç çıkarılabilir; kadında onun zaafları ve rüyaları görülür. İnsanı *ex socia* olarak tanımak *ex socio* tanımaktan iki kat daha iyidir.[22]

[702]

Marazilik (hastalık değil) içsel çarpıklıktan başka nedir ki?

[705]

Bir hitabet eseri basılmak zorunda değildir; insanların muhtemelen kötü yazdığı dönemlerde de iyi hatipler vardı; keza, iyi okunabilen bir şeyin okunduğunu dinlemek gerekmez; bunlar tamamen farklı şeylerdir. Bir tablo mikroskopun altına yatırılmaz. Bunu oyun yazarlarımız iyice bellemeli.

[706]

Nasıl ki, basit birkaç araçla gayet güzel çalışan dâhi mekanikçiler varsa, bilgi ve tecrübelerini hiçbir âlimin boy ölçüşemeyeceği boyutlara çıkarabilmiş insanlar da vardır.

[715]

Bir kere daha rüyaları tavsiye ederim; rüyada da, pekâlâ uyanıkken yaşadığımız gibi yaşıyor ve hissediyoruz, her biri öbürü kadar geçerli. İnsanın bir meziyeti de rüya görmesi ve *bunu bilmesidir*. Henüz gerektiği gibi faydalanamamıştır insan bu meziyetinden. Rüya bir hayattır ve hayatımızın geri kalan kısmıyla bir araya getirildiğinde, insan hayatı adını verdiğimiz şey ortaya çıkar. Rüyalar biz uykudan uyandıkça, yavaş yavaş kaybolur; bir insanın uyanıklığının nerede başladığı söylenemez.

[743]

İnsanlar adamın ne kadar orijinal yazdığını söyleyip duruyor; bence üslubu hiç de nadir görülen bir şey değil. Bildiğinden fazlasını söylemeye çalışan ve tek kelimesinden bile habersiz olduğu şeyleri anlıyormuş izlenimine kapılmasına yol açtığı için kitlenin hoşuna giden bütün insanların yazma biçimi böyledir.

[754]

Bir şeyi, ona inanmadan önce aklımın süzgecinden geçirmemde, lokmamı yutmadan önce ağzımda çiğnememden bir nebze olsun daha şaşırtıcı bir taraf yok. Böyle bir şeyi söylemek garip ve çağımıza göre fazla aydınlık, ama korkarım, şu andan itibaren sayarsak iki yüz yıl sonrası için de fazla bile karanlık.

[768]

Bir çehreyi bir iki kalem darbesiyle ortaya koyuveren ressam hiç tartışmasız benden daha çok şey görüyordur;

fakat iş bunu bana açıklamaya gelince, hepsi de önceden damgalanmış olan kelimeleri kullanacağından, benim de söyleyeceğimden daha fazlasını söyleyemez.

[776]

Dünyanın daha güçlü ve daha akıllı kısmının bilim konusunda kendine bu kadar az güvenmesi, daha zayıf olan kısmına bu kadar çok cesaret veriyor.

[804]

Küçük hataları bulmak, vasatın üstüne pek az çıkabilmiş, veya hiç çıkamamış kafaların özelliği olagelmiştir daima; vasatın üstüne çıkabilenler ya susar, ya da sadece bütün aleyhinde bir şey söylerler; büyük zekâlar ise yaratır sadece, eleştirmeden.

[828]

İnsanlar piyangolarda 1 numaralı bileti almak istemezler. Akıl, al, diye bağırır, 12000 taler herhangi bir bilet kadar o bilete de çıkabilir; dünyada olmaz, alma, diye fısıldar bir *je ne sais quoi*,[23] böyle küçük sayıların büyük ikramiyeyi kazandığı hiç görülmemiştir; ve o bilet alınmaz.

[829]

Şapka çıkarmak vücudumuzun bir kısaltılışı, bir küçültmedir.

[859]

Bütün âlem de sanır ki, içinde koni kesiti, entegral gibi şeylerin geçmediği bir kitap, yazıldığı dil biliniyorsa, hemen okunabilecektir. Ama yanlış. Her iyi kitap insanın aynasıdır; aynaya bakan maymunsa, aynada görünenin havari olması imkânsızdır.

[860]

Bir cümlenin saçmalığını bin kişi görür, ama onu çürütmeye gücü yetecek bir kişi bile çıkmaz.

[868]

En gülünç modalar başka hiçbir yoldan bulamayacağımız bir şeye geçiş olabilir.

[871]

Daha ne istiyoruz, aklımıza bilgece görünen şeyin ayrıca bir de duyularımızı okşamasını mı?

[887]

İnsan kesin bir görüşle yazmaya otururs a asla çelişkiye düşmez; ne var ki, en kesin görüşte bile, konuyu üstünkörü işleyip geçiyor ve –insan konuyla iyice içli dışlı olmuşsa– herkesin nasıl olsa anlayacağını sanarak, bilgisini arttırmak istediğimiz kimselere çift anlamlı gelecek kelimeleri kullanıyor olabiliriz. Bay Lavater[24] benim makalemde çok sayıda çelişki bulduğu için kendisine gücenmem; bunları yakaladığını sanan ilk kişi o değil; karşılaştığım en büyük düşünürlerden biri görüşümü ancak ikinci okuyuşta anladığını ve benimle tamamen hemfikir olduğunu itiraf etmiştir. Bu bir yazma hatası, inkâr etmiyorum ve bu bana bir uyarı olsun diyorum: İleride bastıracağım her şeyi, Molière gibi, önce bizim aşçı kadına bir okutmam için.

[897]

Birinin bir zamanlar çirkin bulduğumuz tarafları bile gözümüzde güzelleşebilir.

[908]

Rüyalarımda, uyanıkken olduğumdan çokdaha merhametliyim.

[958]

Adamın hararetle sevdiği iki kişi vardı yalnızca: Biri en büyük dalkavuğu, öteki de kendisiydi.

[991]

Meşhur bir adamın eserinde bıraktığı kısımlardan çok, çıkarıp attıklarını okumak isterdim.

[998]

Bir dönem var ki, insan her şeye sebep aramadan inanır, sonra kısa bir süre ufak bir farkla inanır, sonra hiç inanmaz; sonra gene her şeye inanır, ama bu sefer her şeye niçin inandığının sebeplerini gösterir...

[1042]

Kafalarıyla hissediyor, kalpleriyle düşünüyorlar.

[1047]

Zehir zemberek bir hiciv incelikle yapılmışsa, dünya, en kötü ihtimalle, ihaneti karşıladığı gibi karşılar onu da: Hicvi sever, yazarından nefret eder. Peki, yazarın çok kötücül, hicvin ise çok yavan olduğu durumlarda ne yapacaktır dünya? Yazarından nefret edecek, hicvi aşağılayacaktır.

[1054]

Burada, Butler'ın kötü bir eleştirmen hakkında söylediği şey söz konusu: Hata bulamazsa yapar.

[1078]

Türümüzü devam ettirme içgüdüsü bir yığın başka şeyi de devam ettirmiştir.

[1079]

Çok okumak karşımıza âlim bir barbarlık çıkardı.

[1085]

Yeni bir kadın şairin ortaya çıktığını duymak bana memnunluk veriyor. Alı, bir de erkeklerin şiirlerini örnek alarak yazmasalar, neler keşfedilmezdi o zaman.

[1086]

Gerçi cadıları yakmıyoruz artık, buna karşılık içinde katı bir gerçeğin dile getirildiği her mektubu yakıyoruz.

[1143]

Dünyayı gezip görmek bir yazar için önemlidir, yalnız birçok durumlar görmesi bakımından değil, birçokdurumun içine girmesi bakımından da.

[1161]

İnsan sarrafı ve allamei cihan olduklarını sanan kimselerin beni yargılamasından zaman zaman gizli bir sevinç duymuşumdur. Ne korkunç bir yanılgıdır düştükleri: Biri beni olduğumdan çok daha iyi, öbürüyse çok daha kötü sanmış, ama ikisi de yargısını, aklınca pek ince sebeplere dayandırmıştır.

[1211]

Beni güzel olanı bilmediğim için acayip olanın peşinden koşuyor sanırsın; hayır, sen güzeli bilmediğin için arıyorum ben acayibi.

[1211]

Müsvedde defteri yöntemi gayet tavsiyeye değer. Hiçbir deyimi, hiçbir ifadeyi yazmadan bırakmamalı. Beş paralık doğruları biriktirmekle de zengin olunur.

[1219]

G DEFTERİ (1779-1783)

Kabiliyeti az, okumuşluğu aklından çok olan bütün insanların ortak hatası, tabii açıklamalardan çok suni açıklamalara yönelmektir.

[24]

Dünyada öyle yüzler vardır ki, insan bir türlü *sen* diye hitap edemez.

[30]

Garip değil midir, bizi öven okuyucuları yeterli bir hakem saymamız, ama onlar bizi yermeye başlar başlamaz, tinsel eserleri yargılama yeterliliğinden yoksun olduklarını ilan etmemiz?

[33]

Bir sahici, bir de biçimsel imla vardır.

[36]

Birinin doğruyazımı yanlış, öbürünün yanlışyazımı doğru.

[37]

Rousseau'nun *İtiraflar*'ında şahane bir unsur değil midir, kutsanacağını mı yoksa lanetleneceğini mi görmek için ağaçları taşladığını söylemesi? Yarabbim, buna benzer şeyleri ben de ne kadar çok yapmışımdır; hep batıl itikata karşı vaaz vermişimdir, ama kendi başıma kalınca işaretlerden anlam çıkarmaya çalışanların en azılısı gene benim. N...[25] ölüm döşeğinde yatarken kargaların uçuşuna baktıydım, sonucundan bir teselli bulurum diye. Pencerede durduğum zaman karşımda, birçok karganın konduğu bir kule yükseliyordu. İlk karganın kulenin sağından mı, solundan mı görüneceğini beklemiştim. Karga soldan göründü, ama ben gene, kulenin hangi tarafının aslında sol taraf sayılmayı hak ettiğini saptamadığımı bahane ederek avundum. Rousseau'nun gayret gösterip kalın, yani ıskalayamayacağı bir ağaç seçmiş olması övgüye değer.

[38]

Möser'in *Değinmen Değil*, *Un*'u[26] olağanüstü; felsefe değil, felsefenin meyveleri. Saatin kaç olduğunu sorduğumuzda, cep saatinin nasıl çalıştığını öğrenmek istemeyiz ki. Araçlar hakkındaki bilgi günümüzde saygın bir bilim haline geldi, ama hiç kimse onu kendisinin ve dünyanın mutluluğu için kullanmıyor. Gerçekten uygulanmayan, hatta uygulamak için gereken yetenek ve istek olmayan araç bilgisine günümüzde genellikle bilginlik adı veriliyor.

[40]

Her yeniliğin sadece bir moda olduğuna inanırsak, yanılmış oluruz; bunun altında yatan daha sağlam bir şey vardır. *İnsanlığın ilerlemesi* göz ardı edilmemeli.

[41]

Sanırım, *aklı öğretmek* ile *akıllı olmak* arasında büyük bir fark var. Aslında en büyük eksikleri sağlıklı bir akıl olsa da, aklın izlemesi gereken yollar üzerine gayet güzel düşünen insanlar olabilir; nasıl ki bir fizyolog vücut yapısını bilir, ama kendisi sağlıksız olabilirse. İnsan kafasının büyük analizcileri hep pratik ve akıllı kişiler olmamıştır. Burada sözünü ettiğim şey ahlak değil, mantık.

[43]

Her insanın karakterinde kırılamayacak bir şey vardır: Karakterin iskeleti. Bunu değiştirmeye çalışmak, bir koyuna aportta durmayı öğretmeye benzer.

[60]

İnsanı dinlerin istediği hale getirme çabası Stoacıların girişimine benzer; imkânsızlığın sadece başka bir kademesidir.

[65]

Gerçekten de, o kadar çok insan var ki, sırf düşünmeleri gerekmesin diye okurlar.

[82]

Şunun için de *beşer şaşar:* Hayvanlar pek az yanılır ya da hiç yanılmaz, en azından içlerinde en akıllı olanları.

[85]

En sağlıklı, en güzel, en düzgün yapılı insanlar her şeyi kabullenenlerdir. Birinin bir hastalığı olmayagörsün, kendine özgü bir görüşü de olur.

[86]

Din adamları serbest düşünen birini görünce, yavrularından birinin suda yüzen bir ördek yavrusu olduğunu fark eden bir ana tavuk gibi yaygarayı koparırlar. Düşün-

mezler ki, kendileri kuru yerde nasıl yaşıyorlarsa, insanlar da suda güven içinde yaşamaktadır.

[87]

Eski bir kuraldır: Edepsizin biri eğer isterse mütevazı görünebilir, ama mütevazı biri edepsiz görünemez.

[91]

Yenilerin değeri Eskilerle kıyaslanırken çok yanlış bir terazi kullanılıyor; Eskilere hak etmedikleri meziyetler atfediliyormuş gibi gelmiştir bana hep. Eskilerin yazı yazdığı zamanlarda, kötü yazmak denen o ulu sanat henüz icat edilmemişti ve *yazmak* dendiğinde sadece *iyi yazmak* anlaşılıyordu. Eskiler sahici yazıyordu, çocukların sahici *konuştuğu gibi.* Oysa günümüzde, on altı yaşımızda kendimizi bulduğumuz zaman, nasıl desem, kötü bir ruhun etkisi altına çoktan girmiş bulunuyoruz; bu ruhu kendi gözlemiyle, kendi mücadelesiyle ve saygınlığa, önyargıya, bir de on dört yıllık eğitimin gücüne karşı söküp atmak, sonra da tabiatla kendi başına haşır neşir olmaya başlamak ve tabii biçimde yazmak dünyanın ilk çağlarında olduğundan çok daha büyük bir kuvvet istiyor; öyle ya, tabii yazmak, nasıl demeli, neredeyse gayri tabii bir şey haline gelmiş artık. Homeros muhakkak bilmiyordu *iyi* yazdığını, Shakespeare de öyle. Bugünkü iyi yazarlarımızın hepsi de, *iyi yazdığını bilmek* demek olan o ölümcül sanatı öğrenmeden edemiyorlar.

[117]

Kelimesi kelimesine bir çevirinin hep kötü bir çeviri olması garip değil mi? Ve gene de her şeyi iyi çevirmek mümkün. Buradan, bir dili tümüyle anlamanın ne çok şey ifade ettiği anlaşılıyor: O dili konuşan halkı tümüyle tanımak.

[135]

Arlekino[27] kendini öldürmek ister, her ölüm biçimine de bir itirazı olduğundan, sonunda kendini gıdıklayarak öldürmeye karar verir.

[157]

Başkalarını güldürmek güç bir sanat değildir, eğer nüktemize mi, yoksa bize mi güldükleri bizim için fark etmiyorsa.

[159]

Bir kadının benim için en can alıcı yeri gözleridir; gözleri o kadar sık özlerim, bende o kadar çok düşünce uyandırırlar ki, sırf kafadan ibaret olsaydım, kızlar da sırf gözden ibaret olsun, derdim.

[16]

Baba: Canım kızım, Süleyman peygamber ne demiş biliyorsun: "Kötü çocuklar seni ayartmaya çalışırsa peşlerinden gitme!"

Kız: Ama baba, ya iyi çocuklar ayartmaya çalışırsa ne yapayım?

[172]

Benim kanımca insan aklının son zamanlarda yaptığı en büyük keşiflerden biri, kitapları okumadan değerlendirme sanatıdır.

[173]

Habire kitaplardan not alıyordu ve okuduğu her şey kafasından *teğet geçip* başka bir kitaba giriyordu.

[181]

Evine yığdığı bütün garip eşya arasında en garibi nihayet gene kendisiydi.

[184]

Bundan bir zaman önce modaydı, belki hâlâ öyledir, romanların baş sayfasına *Hakiki Bir Hikâye* ibaresi konurdu. Tamam, bu masum bir dolandırıcılık, ama bazı yeni tarih[28] kitaplarının üzerinde *Bir Roman* yazılı olmaması hiç de o kadar masum değil.

[195]

Bir çeşit nesir vardır ki, devlet perukası diye adlandırılabilir.

[199]

Alman âlim kitapları fazla uzun süre açık tutar, İngiliz âlim ise fazla erken kapatır. Bu arada, ikisinin de dünyaya faydası var.

[205]

Okuduğunun sana hükmetmesine izin verme, sen ona hükmet.

[210]

İnsanın küçük şeyleri önemli görme eğilimi sayesinde ortaya birçok büyük şey çıkmıştır.

[234]

Ne yapalım ki bu böyle: İnsanların çoğu akıldan çok modaya uyarak yaşıyor.

[242]

Kendi görevlerini hep ihmal ettiğinden, çevresinde kimlerin görevlerini ihmal ettiğini görüp yukarıya ihbar edecek zamanı buluyordu.

[243]

H DEFTERİ (1784-1788)

Çok okumak insanı gururlu ve titiz yapar; çok görmek ise bilge, geçimli ve faydalı. Okuyucu tek bir fikri kafasında fazlasıyla geliştirir, öbürü (dünyayı gören) her durumdan bir şeyler alır, kendini her bir şeye göre biçimlendirir, dünyada soyut bilgine pek kulak asılmadığını görür ve bir dünya vatandaşı olur çıkar.

[30]

Kendine âşık olan hiç değilse, bu aşkında karşısına bir rakip çıkmayacağı için talihlidir.

[31]

Hizmetçi kızlar, üzerlerinde bir erkeğin bakışlarını hissederlerse, çocukları şiddetle öpüp kucaklarlar; buna karşılık, kendilerini seyreden bir kadınsa, sakin sakin davranırlar çocuklara.

[39]

Günümüzde güzel kadınlar kocaların yetenekleri arasında sayılıyor.

[82]

En çok da, sözlüklerde bulunmayan kelimeleri severdi.

[90]

Birisi fikri doğurur, ikincisi vaftiz eder, üçüncüsü onunla birlikte çocuklar yapar, dördüncüsü ölüm döşeğinde yanına varır, beşincisi de gömer.

[107]

Çok hoştur, yabancı bir kadının dilimizi konuştuğunu ve güzel dudaklarından hatalar döküldüğünü işitmek. Erkeklerde bu böyle değil.

[127]

İnsan soyuna hükmedenlerin, insan soyunun öğretmenlerinden daha üst rütbede olması garip değil midir? Buradan insanın ne kadar köle ruhlu bir hayvan olduğu anlaşılıyor.

[132]

Aklı başında serbest düşünürler hafif, uçucu cisimlerdir, hep önden gider ve ağır ortodoks kütlenin daha sonra varacağı yerleri keşfederler.

[152]

Nasıl ki en yüce hak en yüce haksızlıksa, tersine, en yüce haksızlığın da en yüce hak olması ender bir durum değildir.

[154]

J DEFTERİ (1789-1793)

Düşününce insanın tüyleri diken diken oluyor: İncil'in açıklanmasına ne çok zaman ve emek harcanmıştır. Her biri *Genel Alman Kütüphanesi*'nin ciltleri kalınlığında bir milyon cilt belki. Peki, aradan yüzyıllar veya binyıllar geçtikten sonra bu zahmetin karşılığı ne olacaktır? Herhalde şundan başka bir şey değil: İncil de bütün kitaplar gibi insan eliyle yazılmış bir kitaptır. Biraz farklı bir zamanda yaşadıkları için bizden biraz farklı, bazı bakımlardan bizden biraz daha sade, buna karşılık bizden çok daha da bilgisiz insanların eliyle; dolayısıyla İncil içinde kimi doğruyla kimi yanlışın, kimi iyiyle kimi kötünün bulunduğu bir kitaptır. Bir açıklama İncil'i ne kadar sıradan bir kitap haline getirirse, İncil de o kadar iyileşecektir; eğitimimiz, uçsuz bucaksız safdilliğimiz ve içinde bulunduğumuz durum olmasaydı bu zaten çoktan gerçekleşmiş olurdu.

[17]

Freimüthiger'in (çok iyi bir Katolik dergisi)[29] bir ekinde, benim de çok sık aklıma gelen bir düşünce çok güzel ifade edilmiş. Şöyle diyor adam: Ben İncil'e inanan Katolik bir Hıristiyanım, Roma'ya inanan Katolikliğin kölesi değil. Siz beni aklımın izinden gittiğim için kınıyorsunuz; peki sizin izlediğiniz başka bir şey mi? Hayır, siz de aklınızın izinden gidiyorsunuz, çünkü Kilise'nin görüşüne körü körüne bağlanmanızı söyleyen aklınız; bense kendi aklımın dediğini izliyorum, çünkü o benden her şeyi bir havari gibi sınamamı ve en iyi kısımları benimsememi istiyor. Siz beni kendi aklıma uyduğum için akılsız buluyorsunuz, ben de sizi, kendi aklınıza *bu şekilde* uyduğunuz için daha akıllı bulmuyorum.

[18]

Yazmak, her insanda uyuyan sistemi uyandırmak bakımından mükemmeldir; ve yazan herkes de, yazmanın, içimizde olduğu halde daha önce açık seçik farkına varmadığımız bir şeyi uyandırdığını fark etmiştir.

[19]

İnsanları çocukluktan itibaren bütün karalamalarını kalın domuz derisiyle ciltlenmiş, büyük defterlere yazmaya alıştırmalı. Böyle bir kanun çıkarılamayacağına göre, annebabalardan, en azından çocukları yüksek öğrenim görecek olanlardan rica etmeli bunu. Şimdi elimizde Newton'ın defterleri olsaydı! Benim bir oğlum olsa, ciltli defter dışında tek bir yaprak kâğıt geçmezdi eline. Sayfayı yırttı veya kirletti mi, ben pederane kalemimle kenarına yazardım: Bu sayfayı oğlum filan yılın falan günü karaladı. Makinenin can alıcı noktası, vücut ve ruh büyütülüyor, ama üzerinde konuşulmuyor, unutuluyor. Güzellik caddelere çıkıp boy göstermekte; niçin zihnin ilerleyişinin ürünleri, daha doğ-

rusu izleri aile arşivinde saklanmasın? Sayfanın kenarı kıvrılmalı ve bir tarafa hep günün şartları, üstelik tamamen tarafsız olarak, yazılmalı. Ne büyük bir zevk olurdu benim için, şimdi bütün defterlerimi gözden geçirebilmek! İnsanın kendi tabiat tarihi! Günümüzde insan hep, o anda neyse onu görüyor, eskiden ne olduğunu ise pek az görüyor. Koleksiyonun asıl nesnesinin şeyleri çok fazla görmesine izin vermemeli.

Bilmem, hangisi daha hoş ve faydalı olurdu: Bütün gezegenlerin hareketlerini mi bilmek, yoksa birkaç olağanüstü insanın kroniklerini mi? Dünya bundan çok kazançlı çıkardı.

[26]

Çoğu eleştirmenin öyle ustalıkla eleştirisini yazdığı kitapları okumadığını biliyorsam da, insanın eleştirisini yazacağı kitabı okumasının ne zararı var, anlamıyorum.

[46]

Bütün insanların en zayıfı, hem beden hem ruh bakımından şehvet düşkünü olandır, yani zampara ile sofu, kızlarla zamparalık eden ve dinle zamparalık eden. Tanrı bütün insanları böyle zampara krallardan ve bakanlardan[30] esirgesin. Ve Tanrı böyle kralı ve bakanı aklıbaşında bir tebaadan esirgesin.

[59]

Dünyanın bir zamanlar şimdikinden farklı olmuş olduğuna inanıyor musunuz? Yabaneriği ağacında portakal yetişmiş olduğuna inanıyor musunuz? Hayır. Peki, Tanrı'nın oğlu olan insanların yaşamış olabileceğine inanıyor musunuz? Evet! Alı, âdil Tanrım, senin bahşettiğin akıl nerelere kadar düşebiliyor! Ne zayıf bir alet bu akıl!

[99]

Sanırım, köpeklere yakınlık duymak çocuk sevgisinin yerini tutan, içgüdüsel bir şey.

[104]

Katolikler bir zamanlar Yahudileri yaktılar ve sevgili Tanrı'nın anasının o milletten olduğunu akıllarına getirmediler, hâlâ da akıllarına getirmiyorlar, bir Yahudi kadına taptıklarını.

[111]

Pratik şeylerle uğraşmaya, veya şimdi bilim dünyasında kullanılan tabirle, çalışmaya en çok hevesli olanlar, eğlenceyi kendi içlerinde en az bulanlardır. Bunların hep dışarıdan dürtülmesi gerekir.

[123]

Kazaya uğradığında, Ah! diye bağırdı, keşke bu sabah kötü bir şey yapsaymışım! O zaman hiç değilse bilirdim, şimdi neyin acısını çektiğimi.

[150]

Neden Tanrı onca hoş şeyi çifter çifter yaratmış? Erkek ile kadın: *İkilik* dikkate değer. Acaba beden ile ruh da böyle mi?

[153]

Hanımların taktığı beyaz tüyler, teslim olduklarını gösteren beyaz bayraklardır.

[162]

Rüyamda biriyle tartışıyorsam ve o kimse benim düşündüğümün aksini ispat edip bana bir şey öğretiyorsa, benim o kendime bir şey öğreten, yani düşünen. Demek ki, insan bu düşünmeyi konuşma biçiminde izliyor. O

zaman, eski kavimlerin yılanı gördükleri zaman düşündükleri şeyi, Havva gibi, şöyle dile getirdiklerine şaşmamız yerinde mi: Yılan bana seslendi. Tanrı bana seslendi. Zihnim bana seslendi. Nerede düşündüğümüzü aslında kesin olarak bilmediğimize göre, düşünceyi alıp istediğimiz yere koyabiliriz. İnsan nasıl sözlerinin üçüncü bir kişiden kaynaklandığına inanarak konuşabiliyorsa, düşünceleri de sanki bize söyleniyormuş gibi düşünmemiz mümkün: Sokrates'in ruhu vs. Rüyalar yoluyla daha da geliştirilmeyecek neler neler yok ki.

[171]

Kitabın önce harman edilip sapının savrulması lazım.

[185]

Marivaux[31] sağlığı yerinde bir dilenciye der ki: Çalışsanız olmaz mı? Dilenci: Ah beyefendi, ne kadar tembel olduğumu bilseydiniz, muhakkak merhamet ederdiniz bana. Bu açıksözlülük Marivaux'nun hoşuna gider ve adama sadaka verir.

[232]

Süper akıllılık akılsızlığın en aşağılık biçimlerinden biridir.

[233]

Bilmem ne olurdu, bütün Avrupa koyu Katolik olsaydı, akıllı kafaları uyandıran güleç Protestanlar olmasa, ortada hiçbir papaz için utanacak bir şey olmasa, her şey birkaç yüzyıl önceki gibi sürüp gitseydi; o zaman papa Tanrı gibi saygı görürdü, pisliği kıratla ölçülüp satışa çıkarılırdı, hatta İncil'i okumaya bile şöyle başlanırdı: Başlangıçta Papa gökleri ve yeri yarattı.

[236]

Okuduklarımın çoğunu, ne yediğimi unuttuğum gibi unuturum; ama şu kadarını biliyorum ki, gene de her ikisi zihnimin ve bedenimin ayakta kalmasına katkıda bulunuyor.
[243]

Sıradan Katolikler bir azize dua etmeyi, veya dualarını sevgili Tanrı'ya değil de bir azize yöneltmeyi tercih ederler, nasıl ki köylüler de hizmetkârlarla muhatap olmayı tercih ederse. Herkes dengi dengine.
[260]

İlahiyatçılarımız İncil'i zorla, içinde insan aklı bulunmayan bir kitap haline getirmek istiyor.
[262]

Vahiy benim bir konuyu kavramamı sağlamaz, o konuyu eğer bir otoritesi varsa kavramamı sağlar. Ama hangi otorite beni aklıma ters düşen bir şeye inanmaya zorlayabilir ki? Sadece Tanrı'nın kelâmı. Ama elimizde akıldan başka bir kelâmı var mı Tanrı'nın? Elbette yok. Çünkü İncil'in Tanrı kelâmı olduğunu söyleyenler insanlardır ve insanlar Tanrı'nın akıldan başka bir kelâmını bilemez.
[269]

Dünyadaki kötü iyiden daha faydalı olmasın sakın?
[274]

İnsanlar hürriyet kavramına nasıl vardılar acaba? Büyük bir fikirdi bu.
[276]

Hayatta beklenmedik olayları, başkalarının sanki kendimiz önceden kestirmiş ve istemişiz sanacakları biçimde, kendi yararımıza kullanmayı bilmeye ekseriya talih adı

verilir ve insanı başarıya götüren de budur. Hatta bu kuralı sadece bilmek ve hep aklında tutmak bile kuvvet verir.

[288]

İstediğinden azına sahip olan bilmeli ki, değerinden fazlasına sahiptir.

[304]

Şimdilerde Fransızların o kadar sık kullandığı organizasyon kelimesi pekâlâ bilim meselelerine de uygulanabilir. İnsanın bildiklerini organize etmesi için hipotezleri ve teorileri olmalıdır, yoksa her şey bir moloz yığınından ibaret olur; ve böylesi bilginlerden sürüyle var.

[342]

İngiltere'de siyasi bir kadınlar kulübünde, önemli olaylar görüşüldüğünde başkan dışında ikiden fazla üyenin aynı anda konuşmaması kuralı konmuş.

[351]

Güç bakımından insandan daha üstün olan ve zaman zaman insanlarla, çocukların mayısböcekleriyle oynadığı gibi oynamaktan zevk alan, veya insanları kelebekler gibi iğneye takıp odalarına asan bir hayvan olsaydı, böyle bir hayvanın nesli, zihin gücü insanınkinden pek üstün olmadığından, günün birinde yok olurdu herhalde. İnsan karşısında varlığını sürdürmeyi başaramazdı bu hayvan. Onun içinde, insanın güçlü yönlerini geliştirmesine engel olmak zorunda kalırdı. Böyle bir hayvandır işte aslında despotizm; ve hâlâ birçok yerde ayakta durabiliyor. Bu hayvanın tarihçesi göz önünde bulundurulduğunda, şunu kabul etmek gerekiyor: Bu hayvan, insan olmadan edemiyor galiba.

[359]

Bütün bu öğreti, üzerinde tartışmaktan başka bir işe yaramaz.

[378]

Ben'im, demekyerine 'Ruh benim içimde', 'Ruh vücudun içinde' demek ne kadar gariptir. Yuvarlaklık kürenin içindedir, vs. demiyoruz ki. Bizi burada ayartan sırf benzerliktir. Özdeşlik nesnel bir şeydir, ama benzerlik özneldir.

[404]

Öldürülmek istemeyen sinek, işi sağlama almak istiyorsa, sinekliğin üstüne konar.

[415]

Rousseau der ki: Sadece kendi anne-babasını tanıyan çocuk onları da tanımıyor demektir. (Çok güzel ve doğru.)

[433]

Nasıl ki Bay Kant'ın taraftarları karşıtlarını onu anlamamakla suçluyorsa, kimileri de Bay Kant'ı anladıkları için onun haklı olduğuna inanıyor sanırım.

[472]

En büyük öğrencileri yetiştirmiş olan öğretmenler hep somut kuramları olanlardır; senkretist serbestdüşünürler ünlü kişiler olabilir, ama şurası kesindir ki, asla başarılı öğretmenler değillerdir. İçlerinde sağlam bir şey yoktur, kendileri için vardır belki, ama bu dinleyicilerinin ihtiyacını karşılamaz. Sistematik bir serbest düşünür sistematik felsefeyi savunur elbette.

[476]

En kötüsü, hastayken hiçbir şeyi, bir taraftan kendimi de bütünüyle hissetmeden düşünemeyişim ve hissede-

meyişim. Her şeyin içinde çektiğim ıstırabın bilinci var, gözümde her şey öznelleşiyor, öyle ki her şeyin ucu duyarlılığıma ve hastalığıma bağlanıyor. Bütün dünyayı sanki kendi hastalığımı ve ıstırabımı hissetmem için varolan bir makineymiş gibi görüyorum. Patolojik bir bencil. Alabildiğine üzücü bir durum bu. Bu noktada içimde bir yerlerde henüz biraz kuvvet kalmış olup olmadığına, bu durumu alt edip edemeyeceğime bakmalıyım. Kalmamışsa işim bitmiş demektir. Ne var ki, bu tür bir hastalık benim için bir çeşit ikinci tabiat oldu bile. Keşke işe yarar bir ilaç olsa da, beni iyileştirecek o ilk itkiyi verse! Benim bu hastalığıma uygun düşen isim yılgınlık, ama nasıl alt edilir yılgınlık? Bu hastalığı atlatanın şerefine sütun dikilse hakkıdır, ama kocakarının biri olmaktan çıkıp erkek adam olanın şerefine kim sütun diker ki?

[489]

Metafizik denen çalgıyla birkaç parça çalmayı öğrenmişti.

[507]

İnanç hocalarının çoğu öğretilerini doğruluklarına inandıkları için değil, doğru olduklarını vaktiyle bir kere iddia etmiş oldukları için savunurlar.

[521]

Bilime giden yolu, efendileriyle yürüyüşe çıkan köpekler gibi katettim, aynı yolda yüz kere bir ileri bir geri, yolun sonuna geldiğimde yorgun düşmüştüm.

[527]

Sonunda her şeyin ucu şu soruya çıkıyor: Düşünce mi hareketten oluşur, hareket mi düşünceden? Dinin ilk ilkesi budur. "İlk var olan şey hareket gücü müdür, yoksa dü-

şünme gücü mü?" sorusu teizm ile ateizm arasındaki en uç sınırı çizer.

[531]

Kendisiyle sürdürdüğü bir otuz yıl savaşından sonra nihayet uzlaşmaya vardı, ama zamanı heder olmuştu.

[535]

Matematikçi adı verilen kimseler vardır, herkes kendilerini bilgelik elçisi saysın isterler, tıpkı bazı ilahiyatçıların Tanrı'nın elçisi sayılmak istemeleri gibi. Böylesi matematikçiler halkı matematik dedikleri o cebir gevezeliğiyle aldatır, berikilerin İncil kaynaklı olduğunu söyledikleri fanfinfonla aldattığı gibi.

[553]

Geceleri düşüncelerim kafamın içinde sıçanlar, fareler gibi dolaşıp duruyor; varlıklarına alışmam gerekti, uyuyabilmek için.

[559]

Bahçe kapısına bir nişangâhı çizenin bahçesi muhakkak isabet alacaktır.

[614]

Çoktan beri şunu düşünüyorum: Felsefe günün birinde kendi kendini yiyecek– metafizik kısmen kendi kendini yedi bile.

[620]

Ben zaten hep çok düşündüm, biliyorum, okuduğumdan daha çok; onun için âlemin bildiği şeylerin çoğu bana yabancı, gene onun için, elâlem içine çıktığım zaman ekseriya şaşalıyorum, ki bu da beni çekingenleştiriyor. Düşün-

cemde biriken her şeyi içimde olduğu gibi, ayırmadan söyleyebilseydim (olabilir, aralarındaki bazı şeyler belki hiç de ahım şahım değildir), muhakkak dünyanın alkışını toplardı.
[659]

O beni hor görüyor, çünkü beni tanımıyor, ben onun suçlamalarını hor görüyorum, çünkü kendimi tanıyorum.
[664]

Dışımızdaki nesneler bizim gördüğümüzden farklı değil, en azından bizim için değil; biz ilişkilerin farkına varabiliriz, çünkü gözleyen, sürekli olarak gözlem konusunun içine girer. Tanrı şeylerde sadece kendini görür.
[681]

Bence, her fırsatta vazife icabı espri yapmadan duramayanlardan daha berbat bir insan türü yoktur.
[684]

Pek çok insanın, belki de çoğunun, bir şeyi bulabilmesi için önce var olduğunu bilmesi gerekir.
[688]

Çeviri sanatı üstüne gayet faydalı olabilecek bir şey yazılabilir. Bununla sıradan insanların dilini ve olayları ele alışını hayatımızın asıl diline çevirme sanatını kastediyorum. Sıradan insanlar kendilerini çoğu zaman gayet kötü ifade ederler ve kahkahalar atarak öyle şeyler söylerler ki, bizim dilimize çevrilseler bu konular hakkında sanki bambaşka bir şekilde konuşuyor gibi gözükeceklerdir, veya bambaşka konuşuyor olacaklardır. Hayatın olayları üzerine düşündüklerimiz bunlar üzerine *söylediklerimiz* kadar farklı değildir birbirinden.
[692]

Benim karakterimin en acayip taraflarından biri, muhakkak ki her şeyde bir emare bulup çıkarma ve bir gün içinde yüz şeyi birer kehanete dönüştürme yolundaki batıl itikatımdır. Gayet iyi bildiğim bu yönümü burada uzun uzadıya anlatmam gerekmez. Bir böceğin her kımıldanışı kendi kaderim üzerine sorduğum soruların cevabı olma vazifesini üstleniyor. Bir fizik profesörü için garip bir durum değil mi bu? Ama temeli insanın tabiatında yatan, bende ise gulyabanileşmiş ve tabii karışımının sağlıklı orantısından taşmış bir şey de değil mi aynı zamanda?

[715]

Her fikir erkeği dişisini buldu. Ama onun kafasındaki fikirler ya safi erkek, ya da safi dişiydi herhalde. Çünkü hiç yeni bir fikir doğmadı.

[740]

Çocuklarla deliler gerçeği söyler, denir. Dilerim ki, hicve eğilimli olduğunu hisseden her parlak kafa en iyi hicivcilerde daima ikisinden de bir parça olduğunu unutmasın.

[746]

Bütün büyük efendiler sultanlar gibi bir sanat öğrenmeli; öyle garip bir dönemde yaşıyoruz ki, hiç belli olmaz, bir gün işlerine yarayabilir. Bundan önceki Türk imparatorunun elinden ok ve yayı çok iyi işlemek geliyordu, şimdiki de kadınlar için muslin üzerine çok güzel resimler yapıyor.

[759]

Tabiat hayvanlara hayatta kalmalarını sağlamaya yetecek sağduyuyu vermiştir. Bu önemli amaç söz konusu olduğunda başlarının çaresine bakmayı hepsi çok iyi bilir.

Vaillant[32] buna verdiği güzel örnekler arasında, hayvanların bir aslan yaklaşırken nasıl davrandıklarını gösterir. Hatta, insanı ölüm korkusuna karşı neredeyse içgüdüsel bir silahla donatmıştır tabiat: Ölümsüzlük inancıyla.

[761]

İrademizin özgür olduğunu, olup biten her şeyin bir sebebi olması gerektiğinden çok daha büyük bir açık seçiklikle biliyoruz. Öyleyse insan o malum tezi tersine çevirip şöyle diyemez mi: Sebep ve sonuçla ilgili kavramlarımız doğruluktan epey uzak olmalı, çünkü, eğer bu tasavvur doğru olsaydı, irademiz özgür olmazdı.

[790]

Sempati kötü bir sadakadır.

[791]

S. doğru olmayan bir şey yapmazdı pek, ama ne yaparsa hep yanlış zamanda yapardı.

[803]

İnsan için en zor sanatlardan biri herhalde kendine cesaret vermektir. Cesareti eksik olan insanlar onu en çok, her şey sarpa sardığında yardım edebilecek cesur ve güçlü birinin himayesi altında bulurlar. Dünyada, zayıfların cesaretle üstüne yürüyebilmek için hiçbir insanda yeterince teselli bulamayacağı o kadar çok acı olduğuna göre, din gayet faydalı bir şeydir. Din aslında, Tanrı'yı düşünerek ve başka çarelere başvurmadan, dünyanın acıları için teselli, cesaret ve bu acılara karşı koyacak gücü bulma sanatıdır. Tanrıları mutluluk olan insanlar tanımışımdır. Mutluluk diye bir şeye inanıyorlardı ve bu inanç onlara cesaret veriyordu. Cesaret onlara mutluluk, mutluluk ise cesaret veriyordu. İnsanın, dünyayı çekip çeviren bilge bir varlığa

olan inancını kaybetmesi büyük bir kayıptır. Bu da sanırım, felsefe ve tabiat incelemelerinin kaçınılmaz bir sonucu. Gerçi insan bir Tanrı'ya olan inancını kaybetmez, ama inandığı Tanrı, çocukluğumuzun yardıma koşan Tanrısı olmaktan çıkmıştır artık; yolları bizim yollarımız, düşünceleri bizim düşüncelerimiz olmayan bir varlıktır bu, ki böylesi de çaresizlik içindeki insana pek bir yardım sayılmaz.

[855]

Kimyadan başka bir şeyden anlamayan, kimyayı da doğru dürüst anlamaz.

[860]

İnsan çıldırabildiğine göre, bir dünya sistemi niçin çıldıramasın, anlamıyorum.

[876]

Zamandan başka bir yolu daha vardır büyük değişimler gerçekleştirmenin: Şiddet. Zaman fazla yavaş ilerliyorsa, şiddet hemen işi bitiriverir.

[880]

Dünya bizim tarafımızdan bilinmek için değil, içinde kendimizi oluşturmamız için vardır. Bu Kantvari bir düşünce.

[898]

Türkler kuru yoldan sarhoş oluyor, afyonla.

[907]

Katolik vaizlerin cemaatlerini Protestanların yazdıklarına karşı sürekli uyarmaları garip değil mi? Oysa Protestan vaizler cemaatlerini Katoliklerin yazdıklarına karşı hiç uyarmıyorlar. Hatta, ben Protestan bir vaiz olsaydım, sanı-

rım kendi cemaatime, inancını pekiştirecek en güçlü araçlardan biri olarak, koyu Katoliklerin kitaplarını okumasını tavsiye ederdim.

[934]

1791 yılının ortasından bu yana bütün düşünce iktisadımın içinde, henüz pek tasvir edemeyeceğim bir kıpırtı var. Sadece bir iki şeyi notedip bunlara ileride daha dikkatle bakmak istiyorum. Bende, insanlığın matematik hariç bütün bilgisine karşı uyanmış olan ve neredeyse yazıyla sataşma raddelerine gelen, olağanüstü bir güvensizlik var; beni fizik incelemelerine hâlâ bağlayan şey, insan soyuna faydalı bir şey bulabilme ümidi. Düşüncelerimizi sebepler ve açıklamalara yöneltmeliyiz, çünkü bu yöneliş de olmazsa, etkinliğimizi sürdürmemizi sağlayacak başka hiçbir yol göremiyorum. İnsan, haftalar boyunca ava çıkıp hiçbir şey vuramayabilir elbette, fakat şu kadarı kesindir: Evde kalsaydı da bir şey vuramayacaktı, hem de *kesinlikle* vuramayacaktı, oysa kırda bayırda dolaşırken ne kadar küçük de olsa, bir olasılık var hiç değilse. Tabii ki bir şeye tutturmamız gerekiyor. Ama her şey bizim sandığımız gibi mi acaba? Bu noktada hep soruyorum kendime: Ne demeye bir şeyin tasavvur ettiğin gibi olduğunu söylüyorsun? Onun öyle olduğu yolundaki inancın hiç yoktan iyi de, gerisinden hiç mi hiç haberin yok. Bu da (yanılıyorsam Tanrı affetsin), midyelerin dağlarda yetişmiş olabileceğini düşünmeye başladığım zamanlardı.[33] Ama bu pozitif bir inanış değildi de, tabiatın sırlarının derinine inme konusunda ne kadar yetersiz olduğumuza, veya en azından benim yetersiz olduğuma dair muğlak bir duygudan ibaretti.

[938]

Olmak ve olmamak kavramları yalnızca bizim zihinsel yapımız çerçevesinde içinden çıkılmaz kavramlardır.

Çünkü biz aslında olmanın ne olduğunu bilmeyiz bile, tanımlama işine de bir girdik mi, hiçbir yerde olmayan bir şeyin varolabileceğini kabul etmek zorunda kalırız. Kant da bir yerlerde böyle bir şey söylüyor.

[943]

Altın bir kural: İnsanları görüşlerine göre değil, bu görüşlerin onları neye dönüştürdüğüne göre değerlendirmeli.

[966]

İnsanları da zihin yetilerine göre sınıflandırmak gerektiğinde, onları neredeyse mineraller gibi sertliklerine, yani içlerinden birinin ötekini kesme veya çizme yeteneğine göre ayıracaklar. Çabucak hüküm vermek büyük ölçüde insanın tembellik içgüdüsüyle açıklanabilir.

[967]

Günümüzde gerçeğin kendi davasını kurmacayla, romanlar ve fabllarla gütmesi zaten yeterince berbat bir durum.

[1030]

İnsanın aklanması için, erdemlerinden ötürü hatalarının affını hak edecek şekilde yaşamış olması yeterlidir.

[1037]

Matmazel'in iffetine kendi iffetimmiş gibi dikkat ediyorum, dedi mürebbiye.

[1045]

Tabiat kadınları ilkelere değil, duyumlarına göre davranacakları şekilde yaratmıştır.

[1059]

Uyku ölümün üvey kardeşiyse, ölüm de şeytanın üvey kardeşidir.

[1093]

Tanrı adına yıkmak, Tanrı adına yakmak ve şeytana havale etmek, hep Tanrı adına.

[1099]

Biz şeyleri duyusallığımız sayesinde algılarız. Fakat algıladığımız, şeylerin kendisi değildir; göz ışığı yaratır, kulak sesleri. Bunlar bizim dışımızda hiçbir şey değildir. Biz şeylere bunları ödünç veririz. Aynı şey mekân ve zaman için de geçerlidir. Tanrı'nın varlığını hissedemesek de, ispat edemeyiz. Bütün bunların ucu bir noktaya varır. Ama üzerinde derin derin düşünmeden bundan emin olmak mümkün değildir. İnsan belli bir yaştan sonra ip cambazlığını nasıl öğrenemezse, Kant felsefesini de öğrenemez sanırım.

[1168]

Bir savaş yirmi yıl sürdüyse, pekâlâ yüz yıl da sürebilir. Çünkü böylece savaş bir durum haline gelir: Polemokrasi. Barışı tatmış insanlar ölüp gitmiştir.

[1181]

Fakirlere cenneti o kadar tatlı gösteren şey, orada zümrelerin eşit olacağı düşüncesidir.

[1202]

Bedenim, düşüncelerimin değiştirebileceği kısmı dünyanın. Kuruntu edilen hastalıklar bile gerçekleşebiliyor. Dünyanın kalan kısmında, varsayımlarım şeylerin düzenini bozamaz.

[1208]

A: Çok yaşlanmışsınız.
B: Evet, insan uzun yaşayınca genellikle böyle oluyor.
[1215]

Dogmatizm: Polemiğin iyi yürekli doğurgan anası.
[1226]

Garip değil mi? Herkesin kendi kendinin hekimi ve avukatı olmasına izin vardır da, insan kendi kendinin rahibi olmak isteyince feryadı basarlar ve yeryüzü tanrıları işe karışır. Yeryüzü tanrıları, insanın yeryüzündeki esenliğini sık sık hayli sorumsuzca ihmal ettikleri halde, insanın ebedi esenliğiyle neden bu kadar yakından ilgilenirler acaba? Cevabı zor değil.
[1227]

Ardını araştırmadan inanılan şeylerden şüphe duymak: Her yerde aslolan bu.
[1276]

Sıradan insan, bir miktar erzakla denizde bir sandalda olup karayı görmeyendir; kürekleri vardır, gücü yerindedir, fakat olduğu yerde çok oyalanamayacağı için, yol gösteren yıldız olarak dine ihtiyaç duyar. Ama nasıl bir din olmalıdır bu? Ben her dini, kısmen öznel, kısmen nesnel sebeplerden ötürü eksikliğini çektiği saygınlığı otorite yoluyla üstüne iliştirilen, belli saiklerden meydana gelen suni bir sistem olarak görüyorum. İtilmezse hareketetmeyen bir şey hiç değilse belli kurallara göre itilmelidir.
[1351]

İnsanın yaradılışın bir şaheseri olduğu, onca determinizme rağmen hâlâ özgür bir varlık olarak davrandığına inanmasından da bellidir.
[1491]

Eskiden bellediğim doğrulardan ayrılmış olmam, benim bir birey olarak öznel ilerlemelerde bulunduğum anlamına gelmez. Hayır, burada söz konusu olan, bilimin kendi ilerlemeleridir.

[1635]

İnsanın yeni bir şey görebilmesi için yeni bir şey yapması lazım.

[1770]

Alman ruhunun çok tipik bir özelliği, birkaç tecrübeyi hemen bir sistem haline getirmesidir; İngiliz bunu yapmaz. Bilimin ilerlemesini bundan daha çok engelleyen bir şey yoktur; Baco[34] ve başka yüzlercesinin de söylediği gibi.

[1781]

Ben de aslında insan için tek bir bilim olduğuna inanıyorum: Matematik. Bunun için ihtiyaç duyduğumuz tek şey zihnimiz, kendimiz; ve kendimize sırf var olmak için bile ihtiyacımız var. Ne ki, matematiğin bu yüzden fizik için mutlaka gerekli olduğuna inanmak çılgınlık, çünkü fiziğin gerçekten araştırıldığı yerde insan en iyiyi bulmuştur bile. Asıl mesele, onu matematikçiye teslim edebileceği noktaya getirmektir; gene de, özleri itibarıyla matematiksel olan insanların şeylerde gerçekte olduğundan daha fazla matematiksellik gördüğünü sanıyorum. Ve bana öyle geliyor ki, bu da yine Kant'ın bir düşüncesi, ama kesin olarak bilmiyorum.

[1841]

O şunu buyurdu: Sessiz ve eyleyen bir sabırla beklemeli. Bu büyük bir kural. İnsanlar, onları açıkça değiştirmek istemek yerine, onlara fark ettirmeden görme ve işitme fırsatını verdiğiniz zaman kendiliklerinden değişir.

Birçok girişim, meyvelerini kendimiz de görmek istediğimiz için başarısızlığa uğrar.

[2118]

Felsefe daima kimya sanatıdır, neresinden bakılırsa bakılsın. Köylü de felsefenin bütün önermelerini, en soyutlarını bile, kullanır, ama sarılıp sarmalanmış, gizlenmiş, fizikçiyle kimyacının dediği gibi, örtük bir biçimde kullanır; saf önermeleri bize filozof verir.

[2148]

Biz tabiatta kelimeleri değil, sadece baş harflerini görürüz, sonra da onları okumaya kalkınca, yeni kelimeler sandığımız o şeylerin gene başka kelimelerin baş harfleri olduğunu anlarız.

[2153]

K DEFTERİ (1793-1796)

İyi sözlere fazla ümit bağlanır, kötü sözlerden fazla korkulur.

[19]

Bendeki hipokondri aslında hayatın, ismi ne olursa olsun, her olayından kendi kullanımım için en büyük miktarda zehiri çekip alabilme maharetidir.

[23]

Gençliğimde, okuyup öğrendiğim sıralarda yaptığım büyük bir hata, yapının planını fazla büyük tutmam olmuştur. Bunun sonucunda, üst katı bitirememiş, çatıyı bile kapatamamışımdır. Sonunda derme çatma birkaç çatı odasıyla yetinmek zorunda kalmışımdır, ki kötü havalarda yağmurun içeriye girmesine bile engel olamamışımdır. Pek çokları yaşamıştır bunu!

[25]

L. yürekten iyi biriydi, ama öyle görünme zahmetine her zaman girmezdi. Benim en büyük hatam, benim bütün bıkkınlığımın sebebi.

[40]

Bazen, eski fikir defterlerimden birinde bana ait iyi bir fikre rastladığımda, bu fikrin bana ve sistemime nasıl olup da bu kadar yabancı hale gelebildiğine şaşırıyorum; ve seviniyorum, *atalarımdan* birinin bir fikrinden ötürü sevinç duyar gibi.

[44]

10 Ekim 1793 günü sevgili karıma, sonbaharın döktüğü rengârenk yapraklardan oluşan suni bir çiçek yolladım bahçeden. Bu çiçek benim şimdiki durumumu canlandıracaktı; ama bunu ona söylemedim.

[48]

Felsefem yeni kesinliklere varmaya yetmese bile, çoktan beri inanılanı kesinlikten uzak bulacak kadar yüreklidir.

[49]

Ömrümde o kadar çok hak etmediğim şerefe nail oldum ki, bir kere olsun, o kadar hak etmediğim bir ayıba katlanabilirim.

[60]

Tanrı'ya bana bahşetmesi için her gün dua ettiğim en büyük mutluluk, sadece anlayışı sağlam ve faziletli insanların güç ve bilgi bakımından benden daha üstün olmasıdır.

[61]

Dünyada keyifli, daha doğrusu neşeli olmak için, insanın her şeye sadece kaçamak bir bakış fırlatmakla yetinmesi gerekir; insan ne kadar derin düşünürse, o kadar ciddileşir.
[90]

Kınamadan önce bir sınamalı: Affetmek mümkün mü?
[106]

Sanırım, zümreler arasında bunca farklılık olsa bile, bütün insanların *mutlulukta eşit* olabilmesi mümkün; yeter ki her bir insan olabildiğince mutlu edilmeye çalışılsın.
[160]

Evlilik barış getirebiliyorsa, izin vermeli de yukarıdakiler çok karı alabilsin.
[161]

Ben çalışmaya ve azıcık esprimi kâr getirecek şekilde işletmeye ancak hayatımın sonuna doğru başladım.
[163]

Yıkılmış bir monarşinin malzemesiyle bir cumhuriyet kurmak elbette güç bir meseledir. Her bir taşı yeniden yontmak gerekir ki, bu da zaman ister.
[167]

Sanırım, gelmiş geçmiş en parlak kafaların bazıları bizim vasat âlimlerimizin okuduğunun yarısını bile okumamıştı ve bizim vasat âlimlerimizin bildiğinin yarısını bile bilmiyorlardı. Ve o pek vasat âlimlerimizden bazıları, o kadar çok okumamış olsalardı, daha büyük adamlar olurlardı.
[168]

Dünyada *kitaplar* kadar garip nesneler pek yoktur herhalde. İçindekileri anlamayan insanlarca basılır, anlamayan insanlarca satılır, anlamayan insanlarca ciltlenir, anlamayan insanlarca tanıtılır, okunurlar; ve içindekileri anlamayan insanlarca yazılırlar.

[172]

İnsan bir konuyu kalemine almışsa, onu kâğıda dökmek zor değildir.

[194]

Yontma azizler dünyada canlılarından daha çok iş bitirmiştir.

[20]

Şimdi o kadar genç yaşta doktora yapılıyor ki, doktora ve master neredeyse vaftiz adı gibi saygınlaştı. Kendilerine bu unvanlar verilenlerin çoğu da, onları vaftiz adlarını alır gibi alıyorlar: Nasıl olduğunu anlamadan.

[210]

İnsan unvanların değer kaybettiğini gördükçe, dünyadaki şereflerin çoğaldığını sanıyor neredeyse; altının değeri fazla yükselince paranın değerinin düşmesi gibi.

[211]

Biz birbirimizi yemiyoruz, sadece boğazlıyoruz.

[224]

Başkalarının görüşlerini alıp satıyordu. Felsefe profesörüydü.

[246]

Aydınlanmanın faydası ve zararı hakkında söylenenler bir ateş meseliyle tasvir edilebilir elbet. Ateş anorganik

tabiatın ruhudur, ölçülü kullanıldığında hayatımızı hoş kılar, kışlarımızı ısıtır ve gecelerimizi aydınlatır. Ama bunlar lamba, meşale olmalıdır; yoksa sokakları yanan evlerle ışıtmak çok kötü bir aydınlanmadır. Çocukların ateşle oynamasına izin verilmemelidir.

[257]

Her fakültede en azından bir tane çalışkan bir adam olmalı. Menteşeler iyi metaldense, gerisi tahta da olabilir.

[259]

L DEFTERİ (1796-1799)

Bilgeliğin ilk adımı: Her şeyden şikâyet etmek.
Son adımı: Her şeyle uzlaşmak.

[2]

Büyükler çoğu kez nice iyi şey yapabilecekleri halde yapmadıkları için suçlanır. Buna şöyle cevap verebilirlerdi: Yapabileceğimiz halde *yapmadığımız* kötülükleri bir düşünün hele.

[9]

Kiliselerde vaaz veriliyor olması çatılarındaki paratonerleri gereksiz kılmaz.

[67]

Benvenuto Cellini[35] şu pek doğru saptamayı yapmış: İnsan zarar gördükçe akıllanmaz, çünkü her yeni zarar kendisine değişik bir biçimde görünür. Kendi tecrübemden öyle iyi biliyorum ki.

[103]

Sinirlerimdeki bozukluğu yalnızlığımın beslediğine, ve hatta belki meydana getirdiğine gün geçtikçe daha çok kani oluyorum. Hep meşgul olan kendi kafamın içinde olanlardan başka muhabbet bulamaz oldum neredeyse. Sinirlerim de zaten hiçbir zaman dünyanın en sağlam sinirleri olmadığından, bunun bir yorgunluk yaratması kaçınılmaz. Topluluk içinde olunca neşelendiğimi fark ediyorum elbet. Kendimi unutuyorum, daha doğrusu, kafam yaratmak yerine dışarıdan bir şeyler alıyor ve böylece dinleniyor. Bu sebeple, okuma bile bir dinlenme benim için; ama gene de okuma insan içine çıkmak gibi olmuyor, çünkü kitabı bir kenara bırakıp gene kendi kendime hareket etmeye başlıyorum.

[152]

Artık dört ahlak ilkemiz var:

1. Felsefi ilke: İyiliği iyiliğin kendisi adına yap, kanuna olan saygından dolayı.
2. Dini ilke: İyiliği Tanrı istediği için yap, Tanrı'ya olan sevginden dolayı.
3. İnsani ilke: İyiliği kendi mutluluğunu çoğalttığı için yap, özsevginden dolayı.
4. Siyasi ilke: İyiliği senin de bir parçası olduğun büyük toplumun mutluluğunu çoğalttığı için yap, topluma olan sevginden dolayı, kendini de gözeterek.

Bunların hepsi aynı ilkenin başka yönlerden görünüşü olmasın sakın?...

[195]

Gençliklerinde tanışmış iki insanın yaşlılıklarında bir araya gelmesi binlerce duyguyu canlandırıyor olsa gerek. Bunların herhalde en nahoş olanlarından biri, vaktiyle ümit oyunlarında kesin gözüyle baktıkları birçok şeyde aldanmış olduklarını düşünmeleridir.

[247]

Kıyas kabul etmez sözü dünyada kelimelerin ne hale gelebileceğini gösteriyor.

[288]

Gerçek dostluğu, özellikle de evlilik bağını bunca güzel kılan şey, insanın kendi *ben*'inin genişlemesi, üstelik bireyin kendi içinde, dünyada hiçbir hünerin yaratamayacağı bir alana yayılarak genişlemesidir. İki ruhun birleşmesi, bunlardan her birinin ötekine *bir şey söylemesini* öylesine hoş kılan o olumlu farkı ortadan kaldıracak kadar kökten bir birleşme değildir asla. Derdini kendine yanan muhakkak boşu boşuna yakınır, ama derdini bir kadına açan, elinden yardım gelen ve daha paylaşmakla bile yardım eden "kendi"ne açıyor demektir. Keza, yaptığı iyi işlerin övüldüğünü işitmekten hoşlanan kişi de, kadının şahsında, gülünç olma tehlikesine düşmeden övünebileceği bir çevre bulmuş olur.

[310]

O felsefe yaparken, genelinde hoşa giden, ama tek bir nesneyi bile açık seçik göstermeyen, tatlı bir ay ışığı düşer şeylerin üstüne.

[320]

Deneysel politika, Fransız ihtilali.

[322]

En yumuşak huylu, en mütevazı ve en iyi kızlar bile, aynanın karşısında kendilerini güzel bulduklarında daha yumuşak huylu, daha mütevazı ve daha iyi olurlar.

[326]

Din, bir pazar günü macerası.

[368]

Gerçek özgürlüğü ve onun doğru kullanılışını en belirgin biçimde niteleyen şey, kötüye kullanılışıdır.

[402]

Görelim bakalım, kanunlar uykularını aldığında Fransız cumhuriyeti neye benzeyecek?

[419]

Günümüzde İncil'in en çok şu buyruğuna uyuluyor: *Küçük çocuklar gibi olun.*[36]

[435]

Aydınlanmadan çok söz ediliyor, daha çok ışık isteniyor. Yarabbim, ya insanların gözleri yoksa, ya da gözü olanlar gözlerini bile bile kapatıyorsa, onca ışık neye yarar?

[472]

İnsan gençken, yaşadığını pek bilmez. Sağlık duygusu sadece hastalıkla kazanılır. Yerkürenin bizi çektiğini havaya sıçrayınca anlarız, düşüp yere çarpmamızdan. Yaşlılık başlayınca hastalık hali bir çeşit sağlık haline gelir ki, insan hasta olduğunun farkına varmaz artık. Geçmişin hatırası olmasaydı, değişimin pek farkına varamazdı insan. Ben bu yüzden, hayvanların sadece bizim gözümüzde yaşlandığına inanıyorum. Öleceğine yakın günlerde bir istiridye hayatı süren sincap, istiridyeden daha mutsuz değildir. Ama üç ayrı yerde, geçmişte, bugünde ve gelecekte yaşayan insan, bu üçünden biri işe yaramaz haldeyse, mutsuz olabilir. Hatta din bunlara bir dördüncüsünü daha eklemiştir: Ebediyet.

[483]

Kadın cinsindeki o değişiklik arzusu silsilesinin içinde en seçkin olanı herhalde isim değiştirmektir.

[492]

Gençlik hatıraları olmasaydı, insan yaşlılığı hissetmezdi; hastalığı hastalık yapan, insanın eskiden yapabildiği şeylere artık gücünün yetmeyişidir. Yoksa, elbette yaşlı da kendi türünde, aynen gencin gençliği içinde olduğu gibi, mükemmel bir yaratıktır.

[535]

Paratonerli darağacı.

[550]

Demin kulağımın içinde iki sinek çiftleşti.

[555]

Hep kendini biledi durdu, sonunda keskinleşemeden köreldi.

[559]

Öyle insanlar vardır ki, bir iddiada bulunamayacak kadar yüreksizdirler; rüzgârın soğuğunu hissetseler bile, daha önce başkalarının bunu söylediğini duymamışlarsa, rüzgâr soğuk esiyor demeye cesaret edemezler.

[582]

Psikolit, ruhların taşlaşması, Yunanlıların mermer eserleri.

[590]

İnsanın birine ya da belli bir insan kesimine hitap ettiğini düşünmeden iyi bir şey yazması neredeyse mümkün değildir. Hitap ettiğini düşünmek, en azından bire karşı bin durumda anlatışı kolaylaştırır.

[617]

Deniyor ki, bütün ülkede 500 yıldır kimse sevincinden ölmemiş.

[650]

İçimizde bir şeyin cereyan ettiğini nasıl belli bir kesinlikle biliyorsak, *dışımızda* bir şeyin cereyan ettiğini de aynı kesinlikle biliriz. *İçeride* ve *dışarıda* kelimelerini pek güzel anlıyoruz. Yeryüzünde bu farkı algılamayan kimse yoktur ve olmayacaktır da herhalde; bu da felsefe için yeterlidir. Bu noktayı aşmamalıdır felsefe. Yoksa, gerisi boşuna emek ve zaman kaybı olur. Çünkü şeyler ne olurlarsa olsunlar, onlar hakkında tasavvurumuzda olanın dışında hiç, ama hiçbir şey bilmediğimiz aşikârdır herhalde. Bu açıdan bakıldığında, ki bence bu doğru bir açıdır, şeylerin bizim dışımızda gerçekten var olup olmadıkları sorusu ve bizim onları gördüğümüz gibi mi oldukları sorusu gerçekten de tamamen anlamsız kalır. Garip değil midir, insanın, bir tanesi yeterken, üstelik de tasavvurlarımızdan sebeplere giden bir köprü olmadığına göre, bir taneyle yetinmek zorundayken, bir şeyi mutlaka iki kere elde etmek istemesi? Biz bir şeyin sebepsiz olabileceğini düşünemeyiz; ama bu zorunluluk nereden kaynaklanır acaba? Cevap: Dışımıza çıkmamızın tamamen imkânsız oluşuna bağlı olarak, gene *içimizden.* Buna idealizm denip denmeyeceği benim için gerçekten pek önemli değil. İsimlerin önemi yok. Bu hiç değilse, kendinden başka şeyler de olduğunu ve hepsinin de kendi sebeplerine bağlı olduğunu idealizm yoluyla kabul eden bir idealizmdir; daha ne ister insan? İnsan için, hiç değilse felsefi insan için bundan başka bir gerçeklik yoktur ki. Gündelik hayatta insan kendini haklı olarak daha basit bir düzlemde yatıştırır. Ama ben bütün kanaatimle şuna inanıyorum: İnsan ya bütün felsefesiyle bu konulardan uzak durmalı, ya da *böyle* felsefe yapmalı. Böyle düşünüldüğünde, Bay Kant'ın zamanı ve mekânı algı biçimlerinden ibaret saymakta ne kadar haklı olduğu anlaşılır. Başka türlüsü mümkün değildir.

[811]

Varlığımızın ölümden sonra devamı üzerine o kadar çok söz edilirken, doğumdan önce başlamış olması üzerine bu kadar az konuşulması gariptir. Denebilir ki, gelecek bakımından gayet acınası ve güvensiz durumumuz karşısında, öncelikle geleceğe ilgi duymamız çok daha tabiidir. Üzerinde yaşadığımız yerkabuğunun bir zamanlar nasıl olduğu hakkında akıllıca hayaller kurabiliyoruz hiç değilse, ama ileride nasıl olacağı hakkında hiçbir bilgimiz yok. Buna, kendi tinimizi, kendi *ben'imizi* yeryüzünden iyi tanıdığımızı ileri sürerek itiraz edemeyiz (orası henüz hiç belli değil). Ama öyle olduğunu kabul etsek bile, ileride ne olacağımız konusunda çıkarımlarda bulunurken, geçmişte, yani doğumumuzdan önce ne olduğumuz hususunu pek az hesaba katıyoruz. Korkunun olmadığı o zamanı göz önünde bulundurmak elbette faydalı olacak ve ölümden sonraki hayatımız hakkında, günümüzdeki sofistik laf ebeliğinden daha çok bilgi sunacaktır. Ölümden sonra dememeli, hayattan önce ve hayattan sonra demeli. Herhalde hepsi bir olsa gerek. Lamba yakılmadan önce ve söndürüldükten sonra.

[865]

Bizim Tanrı kavramımız kişileştirilmiş kavranamazlıktan başka bir şey mi sanki?

[953]

Sanırım, insan nihayet o kadar özgür bir varlıktır ki, olduğuna inandığı şey ne ise kendisinin o*lma* hakkı tartışma konusu edilemez.

[972]

En iyi kafalarımız oturmuşlar şimdi, *Aristoteles*'in ne öğrettiğini keşfetmeye çalışıyorlar; böylece zihin ile zihin

arasındaki kavgada felsefe ile dilbilgisi arasında geçen zavallı bir çekişmeye dönüyor. Neye yarar ki bu? Bir görüş sahibi olmak için başka birinin vaktiyle hangi görüşte olduğunu bilmek zorunda olduğunu sanmak insan tabiatına hakarettir gerçekten. Bu çabayı yardımcı bir araç olarak anlarım. Ama insanlar niçin daha çok fizik ve matematik okumazlar ve Aristoteles'i kendi içlerinde aramayı tercih etmezler? Ellerinde çok daha az yardımcı araç bulunan Eskilerin neler öğrettikleri değil, neler öğretmeleri gerektiği anlaşılmaya çalışılsaydı, çok daha ilerlemiş olurduk. Günümüzde, hele Almanya'da bir sürü insan var ki (büyük ışık değil bunlar, ama zaman zaman büyük birer şamdan[37]), başkalarının fikirlerinin ticaretini yapar ve yeni sayılan bir öğretinin çok eski olduğunu ortaya çıkarmış olmayı büyük bir hizmet sanırlar. *Tant mieux.*[38] Bir o kadar daha doğrudur böylesi bir öğreti. Ama bu tür bulgular o gerçeğin değerini düşürmek amacıyla yapılmıyor, *quod probe notandum,*[39] *hayattaki* adamı küçültmek ve ona zarar vermek için yapılıyor.

[974]

İnsandaki her şeyi basit ilkelere indirgemek demek, bana öyle geliyor ki, böyle bir ilkenin varlığının *zorunlu* olduğunu şart koşmaktır; peki bu nasıl ispatlanır?

[981]

TARİHİ BELİRLENEMEYEN NOTLAR

Üzümü doğru yetiştirmekle ilgili o kadar çok öğüt var da, şarabı doğru içmek konusunda henüz bir tane bile yok. Üzüm ancak yumuşak bir göğün himayesi altında iyi yetişir, şarabı içmesini bilenlerin ruhu da öyle olmalı. Bir şişeden fazla içen, ama bu arada ne Fransızca ne de sevgilisi hakkında konuşan, ne bana olan dostluğunu teyit eden, ne şarkı söyleyen, ne küçük bir sırrını açan vs. bir kimseve dördüncü bardakta bana hararetle kendisini esaslı bir adam olarak görüp görmediğimi soran, küçücük şakaları bile kılı kırk yararcasına inceleyen, kısacası, şarap içerken hep dayak isteyen ve çoğu zaman da yiyen talihsiz; bu ikisi su içse daha iyi eder.

[5]

Kilise kuleleri: Duayı gökyüzüne akıtan başaşağı huniler.

[8]

Sağlık, bedenin yazdığını görmekten çok, dans ettiğini görmek ister.

[19]

Birkaç Latince kelimeyi aportta durdurmayı öğrenmişti.

[34]

Müzik kulağa ne kadar hoş gelirse, müzikten bahsedilmesi de çoğu zaman bir o kadar nahoş gelir.

[38]

Şafak ne yapsın ki, biz kalkmıyorsak.

[44]

Balıkların dilsiz olması çok yerinde, yoksa su ortamı sesi o kadar iyi ilettiğine göre, kendi lakırdılarını bile duyamazlardı. Sanırım, dünyanın başına gelebilecek en büyük felaketlerden biri şudur: Havanın sesi hiç zayıflatmadan yirmi mil öteye iletmesi.

[61]

Beni kınayanların ya güçleri ya esprileri yetmediğinden yapamadıkları hatalarımdan ötürü çok kınanmışımdır.

Ne yapıp etsem de, bana en çok acı veren şey dünyayı sıradan adamın gördüğü gibi görmek zorunda oluşumdur, oysa ki onun dünyayı yanlış gördüğünü biliyorum.

Atalarımızdan biri yasak bir kitabı okumuş olmalı.

SONSÖZ

Georg Christoph Lichtenberg 1799'da öldüğünde, onu bugün bizim için önemli kılan yönlerinin birçoğu henüz bilinmiyordu; o günkü tanınırlığını sağlayan birçok yönü ise bugün unutulmuş bulunuyor. Ölümünden kısa bir süre sonra yayımlanan bir ansiklopedik sözlükte Lichtenberg'in Almanya'nın "ünlü bir üniversitesinde ünlü bir öğretim üyesi, ayrıca en esprili yazarlarımızdan ve en zevkli bilginlerimizden biri, her çeşit çılgınlığa karşı en başarılı biçimde savaşanlardan biri" olduğu belirtilir. Almanya'da zamanının en saygın tabiat bilgisi (bilimi), astronomi ve matematik profesörü, ilk deneysel fizik kürsüsünün kurucusu, elektrikle ilgili önemli keşiflerin sahibi olan bu bilgin bir yandan da *Göttingische Taschenkalender* (Göttingen Cep Takvimi) adlı, özellikle de hanımlara yönelik bir aylık derginin editörü ve başyazarı, daha çok akademisyenlere ve diğer aydınlara seslenen bir başka derginin de editörü olarak tanınmaktadır. Ayrıca, fizyonomi üzerine yazdığı bir makale ve Homeros

çevirmeni Voß'a karşı giriştiği polemik yaygın tartışmalara yol açmıştır, İngiliz ressam Hogarth'ın gravürleri üzerine yazdığı tanıtım yazıları ise ilgiyle izlenmektedir. Bunun dışında, sadece dar bir aydın çevresince bilinen birkaç hiciv yazısı yayımlanmıştır.

Hayatının son yıllarında oksijenin keşfini kabul edemediği için bilim dünyasına, klasisizm ve romantizmle dostluk kuramadığı için de edebiyat dünyasına ters düşen Lichtenberg, ölümünden sonra unutulmanın eşiğindeyken, yakın dostu ve yayıncısı Johann Christian Dieterich geride bıraktığı yazılardan bir bölümünü yayımlayacağını duyurur. Bunlar "kısmen *fizikle ilgili,* kısmen *muhtelif* konularda" yazılardırve "çoğunlukla kısa cümlelerden, tek tek düşünce ve notlardan, nükteli değinmelerden, yeni görüşlerden, sorulardan" oluşmaktadır. "Sadece bölük pörçük" metinler de olsalar, "Lichtenberg'in olayları görüş biçimini, onun *zihnini* açığa vurur" niteliktedirler ve bunun için, o zamanlar çok sevilen türler olan *mémoires* [hatıralar], *pensées* [fikirler] ve *réflexions* [görüşler] kitaplarının yanında "yer almayı hak etmiş" bulunmaktadırlar.

Yayımı söz konusu olan miras Lichtenberg'in kendisinin "müsvedde ", "çöp ", "karalama " veya "fikir defterleri" adını verdiği not defterleridir. Lichtenberg tarafından A'dan L'ye kadar harflerle adlandırılmış olan, çeşitli boyutlardaki bu defterlerden rastgele yapılan dokuz ciltlik bir seçki 1801 yılında *Muhtelif Yazılar* başlığı altında yayımlanmaya başlar ve 19. yüzyıl boyunca öncelikle aydınların büyük ilgisini çeker. Nietzsche'nin "tekrar tekrar okunacak dört Alman nesir eserinden biri" diye övdüğü bu notlar 1902–1908 yıllarında Albert Leitzmann tarafından, bu sefer tarih sırası gözetilerek ve hemen hemen eksiksiz olarak yeniden yayımlanır.

Bu yayının temelinde Lichtenberg'in defter notlarını "aforizmalar" olarak değerlendirme eğilimi yatmaktadır.

Oysa Lichtenberg, "aforizma" ve "düşünceler" kelimelerini 30 yıllık bir süreyi kapsayan notları içinde sadece birer kere kullanmıştır. Buna karşılık pek çok defalar ve hatta defterlerden birinin başlığı olarak, bir anlamıyla "su birikintisi, pislik, dağınıklık" çağrışımı olan, öbür anlamıyla tüccar dilinde müsvedde defteri için kullanılan "Sudelbuch"u benimsemiştir. Lichtenberg'in tumturaklı yazılara, durmuş oturmuş, iddialı vecizelere gündelik, gelip geçici, ilk bakışta raslantısal ve önemsiz görünen "beş paralık doğrular"ı tercih etmesi de notlarını aforizmalar olarak görmediğinin açık bir işaretidir. Zaten defterler edebiyatla ilgili değiniler ve aforizma niteliği taşıyan notlarla iç içe olarak, bilimsel veya kişisel nitelikli notlar, şiirler, fıkralar, okunacak kitap listeleri, başka yazarlardan alıntılar, matematik hesapları, hava gözlemleri, çizimler, karalamalar, akla gelir gelmez yazılıvermiş şeyler de içermektedir.

Leitzmann'ın yayımına kısmen almadığı, kısmen sadece değinerekgeçtiği bu dağınık türden notların oldukları gibi okur karşısına çıkması ancak Wolfgang Promies'in 1968'de yayımlanmaya başlayan, *Georg Christoph Lichtenberg – Yazılar Ve Mektuplar* başlıklı edisyonu ile gerçekleşecektir. Promies'in yayımı bir öncekinin atladığı notlara kronolojik sıraları içindeki yerlerini vermekle kalmaz, Lichtenberg'in ölümünün ardından yayımlanan *Muhtelif Yazılar* için kullanıldıktan sonra kaybolmuş olan G, H ve K defterlerindeki notları, defterler dışında kâğıtlara düşülmüş notları ve ayrı defterlerde bulunan çizimleri, müsvedde defterlerindeki notları işleyerek oluşturduğu makale taslaklarının bulunduğu "malzeme defterleri"ni ve müsvedde defterleri kadar sebatla tutmadığı güncelerinden bölümleri de kapsar.

Georg Christoph Lichtenberg 1 Temmuz 1742'de, o dönem için oldukça geri ve içine kapalı bir "cüce devlet" olan ve başında devlet yönetmekten çok avlanmaya ilgi

duyan bir prens bulunan Hessen-Darmstadt'ın başşehri Darmstadt yakınlarında bir köy rahibinin on yedinci çocuğu olarak doğar. Çocuklarının on üçünü bebekyaşlarında kaybeden aile 1745'te, babanın şehir vaizi olmasıyla, Darmstadt'a taşınır. Hemen ardından, o küçük ülkenin en yüksek din görevlisi makamına atanan baba Lichtenberg gayet dindar, fakat aynı zamanda edebiyat, müzik, matematik, fizik ve astronomiye meraklı olan biridir. 1752'de öldüğünde geriye en küçükleri Georg Christoph olan dört çocuk bırakır. Afacan, her türlü şakaya yatkın, hayatdolu bir gençtir Georg Christoph. Öte yandan, kambur olduğundan sık sık yaşıtlarının alaylarına maruz kalmakta, bu durumda odasına kapanıp düşüncelere dalmakta, kurtuluş olarak intiharı düşündüğü bile olmaktadır.

Babasının öldüğü yıl Georg Christoph liseye başlar. Zamanın özellikle "Batı'dan", yani İngiltere'den gelen bilimsel ve teknikyeniliklerine açılmamaya kararlı, somut bilgileri hor görerek "aşağı tabakaların" uğraşı sayan, Aydınlanma düşüncesinden uzak, memur ve ilahiyatçı yetiştirmeye yönelik ve bütün bu kimliğinin işareti olarak öğrencilerine papaz cübbesine benzeyen bir üniforma giydiren bir okuldur bu lise. Georg Christoph derslerinde başarılı olmakla kalmaz, okul yıllarında edebiyata ve matematiğe olan merakını da geliştirir. Okul arkadaşlarına matematik konulu konferanslar verir, Alman milli şiirinin uyanmaya başladığı ve edebi ortama Klopstock'un derin mistisizminin hakim olduğu bir dönemde, örneğin bir sebze bahçesi üzerine şiirler yazar. Öte yandan, baba Lichtenberg'in kendi kişiliğinde uyum içinde bir arada yaşattığı dindarlık ve doğabilimleri merakı oğul için, daha okul yıllarında, birbirini dışlayan yönelişler olarak belirir. Tabiat bilimlerini ve dindarlığı birbirlerini dışlaması gereken yönelişler olarak algılar ve baba Lichtenberg'in bunları uyum içinde bir arada yaşatmış olmasını yadırgar. İleride otobiyografi

taslağına şu notu düşecektir: "Daha çocuk yaşta düşünce yetisiyle dinden gayet bağımsız hale geldi."

Orta okuldan sonra, oğlunun yüksek öğrenimi için gereken parayı denkleştiremeyen dul Bayan Lichtenberg burs için devlete başvurur, yönetim de iki yıl süren bir kararsızlıktan sonra, delikanlının tabiat bilgisinde bütün öğretmenlerince övülen bir öğrenci olduğunu ve ileride mühendis olarak hizmete alınabileceğini hesaba katarak, bu başvuruya olumlu cevap verir. 1763'te Lichtenberg bursunu devletin kendi üniversitesi olan Gießen yerine, komşu Hannover prensliğinde kullanma iznini koparır koparmaz –gene orta büyüklükteki bir üniversite şehri olan– Göttingen'e gider. Ne var ki bu seçim de onu yeni şehrinin kör bir hayranı yapmayacak, hemen ilk yıllarında bu yeni dar dünyası üzerine zehir zemberek notlar düşmeye başlayacaktır.

O dönemde Hannover prensi aynı zamanda Büyük Britanya kralıdır ve bu ikinci görevi kendisine daha önemli geldiği için, ekonomik, politik ve ideolojik yönden geri kalmış bir ülke olan Alman prensliğinin devlet işlerini tutucu yerel güçlerin eline bırakmıştır. Gene de, bu ortam içinde Göttingen üniversitesinde oldukça liberal bir hava esmektedir. Bir yandan, üniversitenin yeni, daha 1737'de kurulmuş olması ortaçağ geleneğinden bağımsız bir biçimde, yeni bilimlere yönelen bir kuruluş olarak gelişmesini kolaylaştırmış, örneğin ilahiyat fakültesi hâkim rolünü felsefe fakültesine bırakmış, üniversite dönemin ünlü tabiatbilimcilerini, matematikçilerini, tarihçi, filolog ve şarkiyatçılarını çatısı altında toplamıştır. Öte yandan, bu okulun İngiltere'den gelen öğrencileri kendi ülkelerinde gerçekleşen endüstri devrimi sürecinde burjuvazinin iskolastik düşünceden bağımsızlaşarak kazandığı özgürlükçü kimliği öğrenci arkadaşlarına tanıtmakta, bu konuda Alman öğrencilerle yoğun bir düşünce alışverişine girmektedirler. Bu

yıllarda Lichtenberg Almanya'nın geri kalmışlığını İngiltere'den farklı bir tarihsel süreç geçirmiş olmasına bağlayacak ve hayranlık duymaya başladığı bu yabancı ülkenin dilini öğrenmeye başlayacaktır. "Müsvedde Defteri" tutmaya da gene öğrenciliğinin hemen başlangıcında, 1764 yılında başlar.

Sekiz sömestrelik öğrenimini 1767'de bitirdiğinde, üniversitenin hukuk ile ilahiyat dışındaki hemen bütün bölümlerinden ders almış, ileriki yıllarda defterlerinde yakınarak belirteceği gibi, akademik kariyerinin temellerini "fazlasıyla geniş kapsamlı" tutmuş bulunmaktadır. Edebiyat dünyasını yakından izlemekte, özellikle Swift, Defoe, Fielding, Smollettve Sterne gibi İngiliz yazarlarını, toplumu gerçekçi bir gözle inceleyen, eleştiren, hicveden yönleriyle, o dönemin Alman yazarlarından üstün görmekte, kendi sayısız (ve gerçekleşmemiş) projelerinde gene onlardan etkilenmektedir. 1766'da Göttingen'de bir kitabevi ve yayınevi açan Johann Christian Dieterich ve karısıyla çok yakın bir dostluk kurmuş, yayınevinin çalışmalarına, hem yayımlanacak kitapların seçimine katılmakla, hem astronom Tobias Mayer'in eserlerinin edisyonunu yapmakla, hem de düzeltmen olarak geceli gündüzlü çalışmakla katkıda bulunmuştur. Bu arada Hessen-Darmstadt kendisinden bursunun karşılığı olarak Gießen'e dönüp matematik profesörü olmasını isterse de, Lichtenberg yan çizer, İngiltere'ye yapacağı geziyi öne sürerek biraz zaman rica eder. Berikiler de yeni bir kadro için para ayırmaya niyetli olmadıklarından üstelemezler.

1770 ortalarında, Göttingen'den tanıdığı iki İngiliz öğrenciyle İngiltere'ye gider. Sadece bir ay kadar süren bu gezi Lichtenberg'in ufkunu birdenbire açacaktır. Toplum hayatıyla ilgili ideallerinin bu ülkede gerçekleşmiş olduğunu görür, bu yüzden Almanya gözüne daha bir geri görünmeye başlar. Özellikle, genç İngiliz burjuvazisinin işlevsel-

likle estetiği birleştirmekteki becerisine hayran olmuştur. Almanya'ya döndükten kısa bir süre sonra Göttingen üniversitesinde yardımcı matematik profesörü olarak göreve başlar. Asıl çalışmak istediği alanlar gerçi fizik ve astronomidir, fakat hocası Kästner'in bir çeşit tekeli altında bulunan bu dallara ancak yavaş yavaş, Kästner'i küstürmeden kayacaktır. Bu arada, İngiltere'deyken kralın huzuruna çıkma fırsatını elde ettiği için, Hannover, Osnabrück ve Stade şehirlerinin coğrafi ölçümlerini yapmakla görevlendirilmiştir. Aşağı Saksonya'daki bu gezileri Lichtenberg'e bu çevrenin hem köylüsü ve şehirlisini hem de yazarlarını tanıma imkânını verir. Osnabrück'teyken, tarih biliminde Göttingen'de hüküm süren pragmatizmi aşarak bireyüstü güçleri vurgulayan, bu arada incelemelerinde özellikle köylü sınıfına yer vererek çığır açan Justus Möser'le tanışıp onun evindeki felsefe ve doğabilim konulu toplantılara katılır. Ardından, sadelikleri sebebiyle zaten yakınlık duyduğu bir zümre olan köylülerin yaşayış biçimini, âdet ve lehçelerini incelemeye başlar.

1773'te Göttingen'e döndükten sonra tekrar kalemi eline alan Lichtenberg, Aydınlanma yolundaki en parlak ve kavgacı yazılarını yazmaya başlar. Fakat bu aradadespotizme ve din baskısına karşı çıkan burjuva hareketinin niteliği değişmiş, gençlerden oluşan yeni bir akım, *Sturm und Drang* (Fırtına ve Coşku) sesini duyurmaya başlamıştır. Aydınlanma'yı akılcılığın 'deha'ya karşı bir despotizm rejimi olarak niteleyen bu akım, insanın toplumsallaşma süreci içinde tabiatından gelen yaratıcılığını ve kendiliğindenlik, duygusallık, zevk, inanç, ümit gibi yetilerini bastırmak zorunda kaldığını ileri sürerek bu gidişi tersine çevirmeyi amaçlamaktadır. Böyle öznelliğe dayalı bir tepki programı elbette, dünya ve toplum gerçeğinin bilimsel biçimde çözümlenmesinden ve uzun vadeli çalışma süreçleri içinde düzeltilmesinden yana bir düşünür olan Lichtenberg'in

gustosuna uygun düşmeyecektir. Gene de eleştirileri bu akımın ruhuna ve Rousseau ve Herder gibi kuramcılarına değil, örneğin 12 Eylül 1772 akşamı Göttingen yakınında bir koruya gidip şapkaları meşe yapraklarıyla süslemek ve el ele tutuşup ağacın etrafında dans ederek ebedi bağlılık andı içmek gibi "maskaralıklara", 1773'te Klopstock'un doğum günü kutlamasında Wieland'ın kitaplarını yakmak gibi "kuvvet budalalıklarına", milli devlet özlemleri içinde filizlenmeye başlayan Alman şovenizmine yönelmektedir.

1774-75 yıllarında tekrar İngiltere'ye giden Lichtenberg bu sefer bütün görkemi ve çokyönlülüğüyle Londra'daki büyükşehir hayatını, Birmingham'deki fabrikaları, dünyaca ünlü Baskerville matbaasını görüp inceleme fırsatını bulur. Gelişmekte olan kapitalizmin somut başarıları zihniyetindeki faydacı yönü daha bir desteklemiştir. İngiliz toplum hayatının dünyaya açıklığına hayran kalan Lichtenberg, özellikle de İngiliz tiyatrosundan çok etkilenir ve Göttingen'deki arkadaşı Boie'nin çıkardığı bir dergide yayımlanan Londra mektuplarında, coşkuya karşı ayrıntıyı, kahramana karşı sıradan insanı vurgulayan bir burjuva halk tiyatrosunu savunur. Gene bu gezi sırasında Hogarth'ın acımasız bir gerçekçilik taşıyan gravürleriyle karşılaşacak, bu resimler üzerine yazdığı bir dizi yazı onu yeni İngiliz toplumunun olumsuz yönleriyle de hesaplaşmak zorunda bırakacaktır.

Lichtenberg'in Göttingen'e dönüşünden sonra bir hayli uyum güçlüğü çektiği söylenebilir. Aklı İngiltere'de kalmış, gerek üniversitesindeki, gerekse daha geniş çevresindeki dargörüşlülükten daha çok rahatsızlık duymaya başlamıştır. Bu arada İngiltere'yle olan ilişkileri sayesinde elde ettiği modern ders araçlarıyla öğretim hayatında bir devrim yaparak deneyi derslerinin merkezi haline getirir, uçurtmalarıyla havadaki elektriklenmeyi ölçerek bir yüzyıl kadar aşılamayan sonuçlar elde eder, paratoner tekniğini geliştirir, hidrojenin havadan hafif olduğunu keşfeder vs

"İki kere ikinin dört ettiğinden bile şüphe etmek"teki kararlılığıyla tavizsiz bir bilim adamı olmuş, bu da onu, günün modası olan duygusal bir edebiyattan ve ayakları yere basmayan bir felsefeden alabildiğine uzaklaştırmıştır. Tercihini, dünya genelini açıklamaya yönelik bir sistem felsefesine karşı, tek tek olgular üzerinde yoğunlaşan bir yaklaşımdan yana yapmıştır.

1777'de *Göttingen Cep Takvimi* adlı, özellikle kadınlara hitap eden haftalık derginin hazırlanması işini üstlenir. Bu çalışma sadece editörlükten ibaret kalmayacak, 22 yıl süren yayın hayatında Lichtenberg'in dergiye 230 makale yazması gerekecektir. Bunların arasında hicivler ve kitap tanıtımları, batıl itikatlar, düğün çelenkleri, moda, leke giderme, banyolar ve daha birçok çeşitli konularda makaleler olduğu gibi, Hogarth gravürleriyle ilgili açıklama metinleri de vardır. Zamanın ünlü fizyonomi bilgini Lavater'in insan kişiliğinin doğrudan doğruya yüzünden okunabileceğini, güzel ahlakın da ancak güzel yüzlerde bulunabileceğini savunan ve *Fırtına ve Coşku* akımının büyük ilgisini çeken kitabındaki görüşleri çürüten, üstelik bu edebiyat akımının abartılı duygusal üslubunun parodisi biçiminde yazdığı ünlü hiciv yazısı "Fizyonomlara Karşı Fizyonomi Üzerine" de bu dergide yayımlanır. Bu yazının yol açtığı tartışmalar sırasında itirazen kendisine yöneltilen, "Newton'un ruhu bir zencinin kafasında yer alabilir mi?" sorusunu kısaca, "Neden olmasın?" diye cevaplandıracaktır.

Gerçi ruh-beden ilişkisi Lichtenberg'in de çok ilgisini çekmekte, ama o bedeni ruh ile dünya arasında yer alan ve her ikisinden de etkilenerek onların izlerini taşıyan bir yüzey olarak görmektedir. Psikoloji alanındaki notları çağdaşı ve arkadaşı olan Georg Forster'in iç gözlemleri kadar ayrıntılı ve kapsamlı değilse de, bilinçaltının işlevi, rüyaların önemi, eğitimin rolü gibi konular bakımından çağının çok çok ilerisindedir.

Lichtenberg gene 1777 yılında Maria Dorothea Stechard adında 13 yaşında bir kızla tanışır. Lichtenberg'in evine gidip gelmeye başlayan, bu arada hem okuma yazma öğrenen, hem ev işlerine bakan bu fakir ve cahil kız üç yıl sonra profesörün evine taşınacaktır. Lichtenberg, "papaz takdissiz karım" dediği Maria Dorothea ile hayatının en mutlu yıllarını geçirir, fakat bir yandan ekonomik bağımlılığı, bir yandan da tutucu Göttingen toplumundaki konumunun zaten sallantılı olması bu ilişkiyi açığa vurmaya elvermemektedir. Genç kadının 1782'de aniden ölmesi onu çok sarsar.

Bu kayıptan sonra Lichtenberg kendini bir kere daha, çok yoğun bir biçimde çalışmalarına verir. Üniversitedeki derslerinin, bilimsel araştırma raporlarının yanı sıra *Cep Takvimi* üzerinde çalışmakta, İngiliz öğrencilere danışmanlık yapmakta, geniş kapsamlı mektuplaşmalarını sürdürmektedir. Bu işlere, kendisi gibi Batı Aydınlanması'nı Almanya'da yaymak amacını güden, İngiltere'de tanıştığı Georg Forster'le beraber 1780'de çıkarmaya başladığı bir dergi eklenmiştir. Bilimsel, ama herkesçe anlaşılır bir nitelik taşıyan bu dergi başarılı olamayıp kapanır.

Lichtenberg'in 1784 yılında, gene toplumun alt tabakalarından gelen bir kız olan Margarethe Kellner'i kahya olarak evine alması küçükburjuva ruhlu Göttingen sosyetesinde bir skandal olarak değerlendirilir. Bu skandala ertesi yıl çiftin ilk çocuğunun doğmasıyla bir yenisi eklense de, Lichtenberg resmi nikahın henüz olmadığı o dönemde kilise nikahıyla evlenmeye yanaşmayacaktır. Bu inadından ancak 1789'da ağır bir hastalık geçirdiğinde, ölümünden sonra kadının ve bu arada sayıları ikiye çıkan çocuklarının geçimini sağlama bağlama amacıyla vazgeçer. Bu arada fizik profesörü olarak ünü yaygınlaşmış, öğrencileri ve ziyaretçileri çoğalmış, görevine bağlılığı da eksilmediği için sırtındaki yük artmıştır. Eskiden beri hipokondriye yatkın

olması sağlık durumunu daha da çetrefil hale getirmekte, sık sık tekrarlayan rahatsızlıklarında neyin kuruntu, neyin hastalık olduğu belli olmamaktadır.

1789 Fransız Devrimi'nin yılıdır. Aydınlanmacı Lichtenberg'in bu devrime karşıtutumuysa, burjuva devrimini kansız olarak gerçekleştiren İngiltere'ye duyduğu hayranlığın izlerini taşır. Lichtenberg'e göre gerçi despotizme ve Katolik kilisesine karşı devrim tarihi bir zorunluluğun sonucudur, fakat bütün sınıfların eğitim ve Aydınlanma yoluyla mükemmele doğru ilerleyebileceği inancında olduğundan, hareketin şiddete başvurmasını onaylamamaktadır. Jakobenlere katılan ve 1794'te Paris'te ölen eski arkadaşı Forster'in anısına bir yazı yazmayı da belki bu yüzden reddecektir.

Lichtenberg'in son yılları mutsuz yıllardır. Almanya'daki gelişmeler umduğu gibi gitmemiş, genç kuşağın cumhuriyetçi ateşi sönerken ülke 1797 "Campo Formio" barışıyla daha da yalnızlığa sürüklenmiş, Fransa'da devrimin ardından, hem Almanya'yı hem de Lichtenberg'in sevgili İngilteresi'ni tehdit edecek bir Napolyon ortaya çıkmıştır. Yakın arkadaşlarının çoğu ölmüştür. Son yıllarını sık sık hasta olarak, fakat felsefe ve edebiyat okumalarını sürdürerek ve Hogarth açıklamalarını tamamlamaya çalışarak geçirir. Gittikçe içine kapanır, kötümserleşir ve 1799 başında yatağa düşerek, 24 Şubat günü zatürreeden ölür.

Türkiye'nin Batı dünyasına olan ilgisi şimdiye kadar Almanya'dan çok Fransa ve İngiltere'ye ve bu dünyanın "büyük"lerine yönelmiş olduğundan, Lichtenberg'in ülkemizde pek az tanınmasına şaşmamalı. 1980 yıllarında *Hokka* ve *Metis Çeviri* dergilerinde yayımlanan küçük birer seçki dışında bir çevirisine rastlanmadığı gibi, kendisiyle ilgili değiniler bile, eğer olmuşsa, enderdir. Promies yayımında sadece *Müsvedde Defterleri*'nin yaklaşık iki bin sayfalık iki cildi kapsadığı düşünülürse, Türkiye'de kitap biçiminde

çıkan bu ilk derlemenin bile Lichtenberg'i yeterli biçimde tanıtmaya yetmeyeceği anlaşılır.

Amaç daha çok, ömür boyu gözledikleri, öğrendikleri, düşündükleriyle nasıl bir dokunuşum içinde olduğu hakkında fikir vermek olabilir. Düşüncelerini geliştirirken kullandığı üslup yanlış anlamalara yer vermeyen, ölçülü ve ayrıntılı bir kesinlik taşırken, vardığı sonuçlar, yazısının temel unsuru olan denemeci niteliği yansıtan "belki", "bazen", "ekseriya", "olabilir" gibi kelimleri bolca içerir. Aşırı genellemeye veya kesin saptamaya varan ifadelerden kaçınır, çünkü "insan fikirlerle deney yapmalıdır" Öte yandan, gözlemleri insan varlığının kısıtlı, esrarengiz ve şaşırtıcı yönlerini dolaysız bir biçimde gözler önüne serer, örneğin birkaç kelimeyle şöyle bir sahne çiziverir: "Koca adam oturmuş, kedi yavrularını seyrediyor." Lichtenberg'in "aforizmaları" içinde çoğunluğu zaten, yavaşyavaş geliştirilmiş bir fikrin son halkasını oluşturan düşünceye, uzun uzadıya sorulan soruların ulaştırdığı sonuçlara dayalı aforizmalardan çok, nereden geldiği belli olmayan, ani bir ışımanın ortaya çıkardığı, sürpriz niteliği ağır basan ve 'cuk oturan' buluşlar oluşturmaktadır.

Lichtenberg'i kendi çağdaşı ve kendinden sonraki birçok aforizma yazarından ayıran özellik, akılcı yaklaşımıyla kendi akıldışı huylarını bile eleştiridişi bırakmayan tavizsizliğinden çok, dünyayı gözlerken, dünyayı yazarken keyfini, muzipliğini, saldırgan olmayan mizahını, oyun zevkini ve hazları, dertleri ve kısıtlılığıyla etten kemikten bir insan olduğu gerçeğini bir kenara bırakmayışıdır.

Umarız, Türk okuru da bu sıradışı hocayı okumaktan hoşlanacaktır.

Tevfik Turan

ÇEVİRMENİN NOTLARI

1) Türkçe'deki çekimli karşılığı ekfiil olan "olmak"ın çeşitli dillerde birinci tekil şahıs çekimi: "(ben) ...im".

2) *Ljungberg*, Jens Matthias (1748-1812), İsveçli bir tıp, matematik ve astronomi öğrencisi, Lichtenberg'in en yakın arkadaşı. 1770'te Göttingen'den ayrılır, Kiel'de profesör, Kopenhag'ta devlet danışmanı olur. 1778'de Göttingen'e Lichtenberg'i görmeye gelir. 1784 için planladıkları ortak İtalya gezisi hiç gerçekleşmez.

3) Venezuela'nın Barinas yöresinin tütünü o zamanlar çok makbuldü.

4) Büyük ihtimalle kurmaca bir mektup değil, Lichtenberg'in öğrenim yıllarından tanıdığı en yakın arkadaşına yazdığı gerçek bir mektubun taslağı; defterde Ljungberg adının üzeri karalanarak okunmaz hale getirilmiş, "Bay S." ise Lichtenberg tarafından, belki "Selbst" (=kendi) kelimesinin kısaltması olarak sonradan eklenmiştir.

5) İng. "saçmalık, anlamsızlık"

6) *Gök(yüzü)* Alm. "Himmel" aynı zamanda "cennet" ve "Tanrı" anlamına da gelir.

7) Klopstock'un *Messias*'ının ilk üçşarkısı 1748'de yayımlanmıştı.

8) Yunan destanlarının vezin kalıbı olan ve Klopstock'un etkisiyle 18. yüzyıl Alman edebiyatında yaygınlaşan heksametreyi Lichtenberg'in daha çok küçümsediği görülür.

9) Horatius şaraba övgüsünde *cum spe divite* "yaşama coşkusuyla" ifadesini kullanır (*Epistulae* I, 15,19)

10) İng. "İnsanın bütünü yekpare hareket etmeli"

11) Lat. "Halkın sesi Tanrı'nın sesi" Bu özdeyişin ilk yazılı kaynağına ilahiyatçı Bloisli Petrus'ta rastlanır (yaklaşık 1130-1200).

12) Kaptan Cook'un ilk yolculuğunu (1768-71) anlatan eser, kendisinin günlüklerine ve bilimsel asistanı Sir Joseph Banks'in notlarına dayanılarak 1773'te Londra'da yayımlanmıştı.

13)Lat. "hiçbirşey bilmemek". Platon'un, *Sokrates'in Savunması*'nda geçen "Hiçbir şey bilmediğimi biliyorum" ifadesine bir değini olabilir.

14) 1662'de yayımlanan hatıralarıyla meşhur olan François Duc de La Rochefoucauld (1613-1680) ilk 1665'te yayımlanan özdeyişleriyle bu türün Fransız ekolünün kurucusu olmuştur.

15) Horatius'un şehri Roma kastediliyor.

16) Türkçe'ye "nükte, espri" anlamıyla geçmiş olan Fransızca "esprit" kelimesi aslında "ruh, akıl" anlamlarını da içerir.

17) *Beatty:* James Beattie (1735-1830), İskoç şairi ve felsefecisi.

18) Yazarın eserine basımdan önce verdiği son biçim; Almanca "bir şeye el vurmak" deyimi, öldürmek anlamında bir deyim.

19) 'Essais de théodicée ...', Amsterdam, 1710, 1712.

20) J. W. Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* adlı romanı yayımlandığında gençliği çoketkilemişti.

21) İng. "Herkesin aklı kendi peygamberidir", Bolingbroke'un "True use of retirement and study"sinden (*The works* C. 2, S. 525)

22) Lichtenberg "ona eşlik eden(ler)den hareketle" anlamına gelen Lat. *ex socio* ifadesinin sanki *ex socia* diye bir dişil biçimi varmış gibi kelime oyunu yapıyor: "ona eşlik eden kadın(lar)dan hareketle"

23) Frz. "bilmiyorum ne"

24) Lavater, Johann Caspar, bkz. Sonsöz

25) Lichtenberg sevgilisi Dorothea Stechard'ı kastediyor olabilir.

26) Möser, 1 Kasım 1777'de yayımlanan bir dergi makalesinde uzmanların dili ile uzman olmayanlarla anlaşabilmeleri zorunluluğunu irdeliyor ve şu sonuca varıyordu: "Bilim [değirmen] bence ustalar için, bunun meyvesiyse [un] kamunun iyiliği için olmalıdır."

27) İtalyan "Commedia dell'arte" tiyatrosundaki soytarı figürü.

28) *Hikâye* ve *tarih* kelimeleri Almanca'da sesteştir: "Geschichte"

29) *Der Freimüthige* adlı dergi 1782-88 arasında, dört cilt ve üç ek halinde, Kaspar Ruef tarafından Ulm'da yayımlanmıştı. Lichtenberg'in alıntısı "Aklın Kullanımı Ve Din Konusunda Yanılmaz Bir Yargılayıcının Lüzumu Veya Lüzumsuzluğu" başlıklı makaleden alınmıştır.

30) Burada kastedilenler, Lichtenberg'in başka bir notunda doğrudan adlarını verdiği, 1786-1797 yılları arasında Prusya kralı olan II. Friedrich Wilhelm ile onun adalet bakanı ve din işleri dairesi başkanı Johann Christoph von Wöllner'dir.

31) Pierre Carlet de Chamblain de Marivaux (1688-1763), Fransız şairi ve komedi yazarı.

32) Fransız tabiatbilimcisi ve Afrika gezgini François Le Vaillant'ın (1753-1824) *Voyages dans l'interieur de l'Afrique*... adlı kitabının ilk iki cildi 1790'da Paris'te, 1794'te de Almanca olarak Berlin'de yayımlanmıştı.

33) Lichtenberg yüksek dağlarda bulunan midye fosilleriyle daha 1790'lı yıllarda ilgilenmeye başlamış, bu konuda notlar düşmüştü.

34) İngiliz filozof ve devlet adamı Francis Bacon (1561-1626).

35) İtalyan kuyumcu ve heykeltıraş Benvenuto Cellini'nin (1500-1571) Goethe tarafından Almancaya çevrilen otobiyografisi İtalyan edebiyatının önemli anıtlarından sayılır.

36) "Siz dönmez ve küçük çocuklar gibi olmazsanız, göklerin melekûtuna asla girmiyeceksiniz," (*Matta* 18, 3).

37) Şarından, Almancada "ahmak" anlamına da gelen bir ifade.

38) Frz. "bir o kadar daha iyi"

39) Lat. "iyice saptanmalı"

ZAMAN ÇİZELGESİ

1724		Kant doğdu. Klopstock doğdu.
1726		Swift: *Gülliver'in Seyahatleri*
1727		Newton öldü.
1729		Lessing doğdu.
1740		Büyük Friedrich iktidara geldi.
1742	Lichtenberg doğdu.	
1744		Herder doğdu. Pope öldü.
1745		Swift öldü.
	Lichtenberg'in babası Darmstadt şehrinin vaizi oldu.	
1749		Goethe doğdu.
1751	Lichtenberg'in babası öldü.	
1756		Mozart doğdu. Yedi Yıl Savaşı başladı.
1760	Margarethe Kellner (Lichtenberg'in müstakbel karısı) doğdu.	
1761		Rousseau: *Yeni Héloïse*
	Lichtenberg Darmstadt'taki liseden ayrıldı.	
1763	Göttingen'de üniversite öğrenimi.	
1764		Hogarth öldü.
	Lichtenberg'in annesi öldü.	
1765	Lichtenberg'in "küçük kız arkadaşı" Maria Stechard doğdu.	
1766	*Mathematik und Belesprit*	
1767	Üniversite öğrenimini tamamladı.	
1769		Napolyon doğdu.
	Schreiben an einen Freund...; *Charakter einer mir befreundeten Person*	
1770	İlk İngiltere seyahati. Göttingen üniversitesinde yardımcı profesör oldu.	
1771	*Beiträge zu Rabeners Wörterbuch*	
1772	Hannover ve Osnabrück'e gitti. *Einige Versuche mit Polypen*	
1773	Stade'ya gitti. Tobias Mayer'in bilimsel mirasını devraldı. *Timorus*; *Beitrag zur Methyologie*	
1774		Goethe: *Genç Werther'in Acıları*
	Göttingen Bilim Cemiyeti'ne üye oldu. İkinci İngiltere seyahati. *Parakletor*	

1775		Lavater: *Physiognomik*
	İngiltere'ye gitti. Göttingen üniversitesinde asil profesör oldu. *Tobias Mayeri Opera inedita Vol. 1*; *Über den deutschen Roman*	
1776		Birleşik Devletler bağımsızlığını ilan etti.
	Yine Göttingen. *Briefe aus England*; *Epistel an Tobias Göbhard in Bamberg*; *Friedrich Eckart an den Verfasser der Bemerkungen zu seiner Epistel an Tobias Göbhard*	
1777	*Lichtenbergsche Figuren* Maria Stechard'la tanıştı. *Anschlagzettel im Namen von Philadelphia*; *Über die Macht der Liebe*	
1778		Voltaire ve Rousseau öldü.
	Hamburg seyahati. *Göttingische Taschenkalender*'in yayıncısı Erxleben'ın halefi oldu. Havadaki elektriği uçurtmalar yardımıyla inceledi. *Über Physiognomik*; *Ein Paar Neuigkeiten vom Monde*	
1779		Garrick öldü.
	Fragment von Schwänzen	
1780	Lichtenberg Göttingen'de ilk paratoneri kurdu. Forster ile birlikte *Göttingische Magazin der Wissenschaften und Literatur* adlı dergiyi çıkardı. *Nachricht von dem ersten Blitzableiter in Göttingen nebst einigen Betrachtungen dabei* *Professor Lichtenberg an Herrn Dr. Erxleben*; *Von einer neuen Erfindung des Herrn Boulton*; *Orbis pictus*; *Sendschreiben der Erde an den Mond*	
1781		Lessing öldü. Schiller: *Haydutlar*
	Über die Pronuntiation der Schöpse	
1782		Montgolfier: *Balon*
	Maria Stechard öldü. *Kurze Geschichte einiger der merkwürdigsten Luftarten*; *Über Herrn Vossens Verteidigung gegen mich im März (Lenzmonat) des Deutschen Museums 1782*	

1783 Lichtenberg Margarethe Kellner ile tanıştı.
Simple, jedoch authentische Relation von den curieusen schwimmenden Bakterien; Über die neuerlich in Frankreich angestellten Versuche, grosse hohle Körper in der Luft aufsteigen zu machen und damit Leute auf eine grosse Höhe zu heben

1784 Dr. Samuel Johnson öldü.
Vermischte Gedanken über die aerostatischen Maschinen;
Anfangsgründe der Naturlehre. Entworfen von Johann Christian Polykarp Erxleben mit Zusätzen von Georg Christoph Lichtenberg

1786 Büyük Friedrich öldü.
Lichtenberg'in (Margarethe Kellner'den olma) oğlu Georg Christoph doğdu.
Lavater Lichtenberg'i ziyaret etti.
Fortsetzung der Betrachtungen über das Weltgebäude

1788 Saray müşavirliğine atandı.

1789 Bastille'e hücum edildi.
Margarethe Kellner'le evlendi.
Lichtenberg'in kızı Luise doğdu.
Etwas von Herrn Herschels neuesten Entdeckungen

1790 *Über einige wichtige Pflichten gegen die Augen*

1791 Mozart doğdu.
Lichtenberg'in oğlu Christian Wilhelm doğdu.
Beobachtung eines schönen Meteors Amintors Morgenandacht

1792 *Schreiben des Herrn Hofrat Lichtenberg an den Herausgeber des Hannöverschen Magazins*

1793 XVI. Louis idam edildi.
Das Seebad
Lichtenberg Londra'daki Royal Society'ye üye seçildi.

1794 Leyden üniversitesinden yapılan çağrıyı reddetti.
Ein Traum;
Über Gewitterfurcht und Blitzableitung;
Georg Christoph Lichtenbergs ausführliche Erklärung der Hogarthischen Kupferstiche

GEORG CHRISTOPH LICHTENBERG

Aforizmalar

Türkçesi: Tevfik Turan



18. yüzyılda yaşamış Alman filozof, fizik ve astronomi profesörü Lichtenberg, dünyada aforizmanın en büyük ustalarından biri olarak tanınıyor. Nietzsche'nin "tekrar tekrar okunacak dört Alman nesir eserinden biri" diye övdüğü bu notlar ve aforizmalar şimdi Türkçede.

"Her iyi kitap insanın aynasıdır, aynaya bakan bir maymunsa, aynada görünenin havari olması imkânsızdır."